

ପ୍ରକାଶନିକା

୫୦

୧୯୬୯

या अंकांत—

- १ आमच्या कल्याणाचा मार्ग
- २ श्रीदत्तगुरुंच्या अवताराचे रहस्य
- ३ साक्षात्कार
- ४ संतांचे सामर्थ्य
- ५ कर्णाली धर्म आठवतो !
- ६ वैभवशाली भारत
- ७ अमनस्क योग (ग्रंथ- परिचय)
- ८ शिक्षणाचे माध्यम कोणतें असावें ?
- ९ महाराष्ट्राचा लाडका राजहंस
- १० रामनामाचा महामंत्र
- ११ श्रीसाईबाबांचा समाधिकाळ
- १२ श्रीगोंदवलेकर महाराजांचे मार्गदर्शन
- १३ श्रीसाईबाबा व त्यांचा समाधिकाळ
 - दक्षिणायनच कां ?

श्री साई वा कसु धा

आपण ज्याच्या त्याच्या योग्यतेप्रमाणे व आपल्या जरूरीप्रमाणे शक्य त्यांचा उपयोग, आपले कार्य सफल व्हावे, यासाठी अवश्य करून घ्यावा. परंतु आपण कोणाचेही फुकट परिश्रम घेऊ नयेत. जो आपल्यासाठी धाम गाळील किंवा मेहनत घेईल, त्याच्या श्रमाचा योग्य तो मोबदला देण्याची दक्षता आपण बाळगली पाहिजे. त्यांतच माणुसकी आहे.

—श्रीसाईच्चरित

श्री साईलीला

[शिरडी संस्थानचें अधिकृत मासिक.]

वर्ष ४८ वें]

मे १९६९

[अंक २ रा

: संपादक :

श्री. द. दि. पाटणकर

वार्षिक वर्गणी रु. ५ (ट. ख. सह)

टे. नं. ४४३३६१

: कार्यालय :

साईनिकेतन, डॉ. आंबेडकर रोड, खोदादाद सर्कंसजवळ,

प्लॉट नं ८०४ बी, दादर, मुंबई १४.

आमच्या कल्याणाचा मार्ग

प्रिय बाचक—

ज्याला जन्ममरणाचा फेरा चुकवायचा असेल, व आपले जीवन सुखासमाधानांत जावें असें वाटत असेल, त्याचप्रमाणे आपणास दिव्यत्वाची प्रचीति यावी व आपले सारें जीवन उजाळून निघावें असें वाटत असेल, त्याला जरूर तें मार्गदर्शन व्हावें यासाठी ज्याचा त्याचा कल पाहून बाबा उपदेशामुळे पाजीत असत; परंतु तें सारें खेळीमेळीने व सहजरीतीने घडत असे. समज घेण्याची पात्रता असणाऱ्यांनी त्यापासून योग्य तो बोध घ्यावा.

लोककल्याण साधण्यासाठीं व लोकांना दिव्यत्वाचा लाभ घडविण्यासाठीं तर साईबाबा शिरडींत अवतीर्ण झाले.

प्रत्येकानें आपापल्या नेमधर्मानुसार वागवें. नीतीचा मार्ग कोणत्याही परिस्थितीत सोडू नये; कोणाचीही भयभीती बाळग्रू नये व नेहमीं शांतचित्त असावें. असें त्यांचे सांगणे असे.

भगवंतानें आम्हाला बोलण्यासाठीं जिव्हा दिली आहे. तिच्या सहाय्याने आपण बोलतो. परंतु कधीं कधीं दुसऱ्याच्या वर्मी लागेल, दुसऱ्याच्या मनाला आघात पोहोचेल असे जिव्हारी घाव घालण्याचे कसवही ती जिव्हा प्रगट करू शकते. बाबांचे नेहमीं सांगणे असे कीं तुम्हीं जिभेचा उपयोग करायचा ते कशासाठीं? दुसऱ्यांचे मन दुखविण्यासाठीं नाहीं तर दुसऱ्यांना दिलासा देण्यासाठीं व दुसऱ्यांना सुखविण्यासाठीं.

तुमचे मन एकसारखी चलविचल करीत असेल व सेरावैरा धांवत असेल तर त्याला माझें चिंतन करून माझ्याच ठिकाणीं रममाण होऊंघा. मनांत कोणत्याही विचारांना थारा न देतां फक्त माझीच त्याठिकाणी स्थापना करा. मग पहा काय चमत्कार घडून येतो तें! ज्याला आपले मन स्थिर करून तें माझ्याठिकाणीं लावण्याची कला साध्य झाली तो धन्य होय; परंतु हें कसें साध व्हावें. ‘जो पाहे मजकडे अनन्य | वर्णी परिसे मत्कथा धन्य | न घरी भावना

मदन्य । चिंत्त चैतेन्य लाधेल ॥ माझें नाव घ्या मज शरण या । हे तों सांगून गेले अवधिया । परी मी कोण हें जाणणिया । श्रवण मनन आज्ञापिले ॥'

देवाचें नाव घेणे आणि देवाला शरण जाणे या दोन्हीं गोष्टी फार महत्त्वाच्या आहेत. नेमक्या त्या दोन्हीं आमच्याकडून घडत नाहींत. नामस्मरणाचें महत्त्व आजवर अनेक साधुसंतांनीं परोपरीने सांगितले आहे. तो मार्ग दिसायला जितका सुलभ वाटतो तितकाच तो आचरणांत आणायला कठीण आहे. कठीण कां? आम्ही मनापासून त्या विचाराला, आपल्या पकडीत धरीत नाहीं व ज्या निष्ठेने त्याचें आचरण केले पाहिजे त्या निष्ठेचें बळ आमच्यापाशी नाहीं ही खरी परिस्थिति आहे.

त्याचप्रमाणे भगवंताला जाणून घ्यायचें असेल तर श्रवण आणि मनन या दोन मार्गांचा अवलंब केला पाहिजे. जें ऐकायचें तें हरिकथा निरूपण. भगवंताचें कथा कीर्तन व मनांत ज्याला ठाब घ्यायचा तोही त्यालाच आणि भग तुमच्याठायीं काहीं दिवसांनी असें सामर्थ्य उत्थन्न होईल कीं तुम्हीं कळिकाळाचेंही भय बाळगणार नाहीं. भग मृत्यूचे किंवा कशाचेंही भय तुम्हांला वाटणार नाहीं.

साईबाबांकडे प्रत्यहीं नाना ठिकाणचे व नाना प्रवृत्तीचे भक्त येत असत. प्रत्येकाच्या आवडी वेगवेगळ्या, एकाची आवड दुसऱ्यास नाहीं. बाबा प्रत्येकाची ही मनःस्थिति आवड व ग्रहणशक्ती लक्षांत घेऊन ज्याच्या त्याच्या ताकदीप्रमाणे त्याला मार्ग दाखवीत असत. त्यानीं कोणाचाही कधीं हिरमोड केला नाहीं किंवा कोणालाही कमी लेखलें नाहीं. सर्वांतर्यामी एकच आत्मा वास करीत आहे. कोणाची उच्चती झालेली तर कोणाची न झालेली. सर्वांची एकच एक पातळी कशी असेल? परंतु प्रत्येकाला उच्च पातळी गाठतां येणे शक्य आहे. तो त्याचा जन्मसिद्ध हळ्क आहे व ती उच्च पातळी त्याला गाठायला लावायचीच, यासाठी बाबा झटत असत.

बाबांची शिकवण अशा रीतीने कल्याणकारी होती. 'जगाच्या कल्याणा, संतांच्या विभूती'—त्यांची शिकवण आपण समजून घेतली पाहिजे व ती आत्मसात् करून आम्हीं आमचें कायमचें कल्याण साधून घेतलें पाहिजे.

श्रीदत्तगुरुंच्या अवताराचे रहस्य

प्रवचनकारः श्री. कृ. वि. सोमणशास्त्री

श्रीसद्गुरु जंभेकरस्वामीमहाराजांच्या समाधीसमोर गेल्या गुरुप्रतिपदेच्या दिवशीं (माघ कृष्ण १ शके १८९०) श्री. कृ. वि. सोमणशास्त्री यांचे सुश्राव्य प्रवचन झाले. त्या प्रवचनांतील महत्त्वाचा भाग येथे थोडक्यांत दिला आहे.

“गुरुप्रतिपदेला गाणगापुर यात्रा म्हणून पंचांगांमध्ये प्रतिवर्षी उल्लेख केलेला असतो. गाणगापुर हैं क्षेत्र श्रीदत्तात्रेयांच्या अवतार कार्यामुळे पुण्यपावन झाले आहे. आजच्या गुरुप्रतिपदेच्या पवित्र दिवशी श्रीगुरु दत्तात्रेयांचे चरित्राचिंतन यथाशक्ति करून आपणांला कृतार्थ व्हावयाचे आहे. आपल्या महाराष्ट्रांत श्रीदत्तगुरुंच्या त्रिगुणत्रैमूर्तीचे भजनपूजन बहुतेक भाविकांच्या घरोघर होत असते. “तीन शिरे सहा हात | तया माझा दंडवत || कांखे झोबी पुढे श्वान | नित्य जान्हवीचे स्नान || माथां शोभे जटाभार | अंगीं विभूति सुंदर || शंख चक्र गदा हाती | पार्यीं खडावा गर्जती || ” इत्यादि संतानीं स्तविलेले श्रीदत्तगुरुंच्या ध्यान महाराष्ट्रांत आवालवृद्धांच्या सुखी आहे.

अहंकाराचा नाश हेंच रहस्य

श्रीदत्तगुरुंची जी जन्मकथा श्रीगुरुचरित्र वगैरे ग्रंथांतून गायिलेली आहे, त्यांत आपणांला सुमुक्षूना नित्य चिंतन करण्याजोगे रहस्य आहे. ब्रह्मदेव, विष्णु, शंकर यांच्या पत्नींचा अहंकार नाश झाला, तेव्हां श्रीदत्तात्रेयांचा जन्म झाला. अहंकाराचा नाश होतो, तेथेच श्रीदत्ताचे प्रकटीकरण होते. सती अनसूयेच्या पातित्रत्याबिषयीं त्या तिधींच्या मनांत भत्सर निर्माण झाला होता, भगवान् नारदसुनीनीं अनसूयेच्या पातित्रत्याचे स्तवन त्या तिधींच्या समोर केले, तेव्हां त्या तिधींच्या अंतःकरणांत अहंकार प्रज्वलित झाला. “आम्ही देवाधि-देवांच्या खिया, आम्हीही पतित्रता आहोत. नारदांनीं किंतीही वर्णन केले, तरी

अनसूया आमच्यापेक्षां श्रेष्ठ ठरूं शकणार नाहीं. आमच्यापुढे अनसूयेचे सत्त्वहरण झाल्याशिवाय राहाणार नाहीं” अशा गर्विष्टपणाने त्या तिघी जणी अनसूयेचे सत्त्वहरण करण्याला प्रवृत्त झाल्या. सावित्रीने आपले मनोगत ब्रह्मदेवाला सांगितले, लक्ष्मीने ही आपली मनश्चिन्ता विष्णूना सांगितली, आणि पार्वतीने शंकरांजवळ याविषयींची हृदयवेदना कथन केली. त्या तिघीनीं तिन्ही देवांजवळ अनसूयेच्या सत्त्वहरणाचा आग्रह धरिला. त्यामुळे तिन्ही देव अत्रिऋषीच्या अनुपस्थितींत त्यांच्या आश्रमांत आले. अनसूयेजवळ त्यांनीं भोजनाची भिक्षा मागितली. भोजनाची वेळ नसतांही भोजनसिद्धता झालेली पाहतांच त्यांनीं पुढे अनसूयेला नम्ह होऊन भोजन वाढण्यास सांगितले. ज्या भगवंतानीं कौरवसभेमध्ये द्रौपदी विवस्त्र होऊं नये म्हणून अनन्त वस्त्रस्वरूप स्वतः धारण केले; आणि द्रौपदीची लज्जा रक्षिली, त्याच भगवंतानीं अनसूयेला विवस्त्र होण्यास भाग पाडले हा चमत्कार आहे. पण या वेळी गर्विष्ट स्त्रियांच्या हड्हाग्रहाला बळी पडलेले ते देव, त्यांच्याकडून असा अविचार घडणारच. पुढील कथा सुप्रसिद्ध आहे. अनसूयेच्या पातिव्रत्य प्रभावाने ते तिन्ही देव नूतन जन्म झालेल्या बालकाप्रमाणे लहान बालकस्वरूप झाले. ही हकीकत नारदसुखाने त्या तिघीनीं ऐकतांच त्या तिघीही अत्रिआश्रमांत आल्या व अपापले पति परत मागू लागल्या. “आपापले पति ओळखून घेऊन जा” असे अनसूयेने सांगितले. त्यांना ते ओळखतां येत ना. पतिव्रतांना आपापले पति ओळखतां येत नाहींत, त्यामुळे त्यांच्या गर्विष्टपणाचा आपोआपच लोप झाला. पुढे अनसूयेने त्या बालकांवर तीर्थसिंचन केले, तेव्हां त्या तिघीनीं आपापले पतिदेव ओळखले. नंतर अत्रि आणि अनसूया यांनी त्यांचे पूजन केले, व पुत्रत्वाची विनंती केली. तिघीही देव प्रसन्न झाले, आणि त्रिमूर्ति दत्तस्वरूपाने त्यांना पुत्रत्व देऊन आपण स्त्रियांसह आपापल्या लोकीं निघून गेले. अशा प्रकारे अत्रिआश्रमांत ज्या स्थळीं देवपत्न्यांचा अहंकारनाश झाला, तेथें दत्तगुरुंचा अवतार झाला. दत्तनामस्मरण आमच्या अंतःकरणांत स्फुरावे अशी इच्छा असेल, तर आधीं आम्ही आमच्या अंतःकरणांतून अहंकारनाश केला पाहिजे. अहंकारनाशावांचून दत्तनामस्मरण सार्थ होणार नाहीं. अहंकारनाश हेच दत्तनामजपाचे ‘कीलक’ आहे.

सकलविद्याधिपति दत्तगुरु

विश्वांतील सकल विद्यांचा अधिपति दत्तात्रेय आहे. सात्त्विक, राजस आणि तामस अशा सर्व विद्यांचे आद्य गुरु दत्तात्रेयच आहेत. पुराणग्रंथांमध्ये याचे उल्लेख स्पष्ट आहेत. नवनाथांना मंत्रविद्यांचे जें सामर्थ्य प्राप्त झाले, त्या विद्या त्यांना श्रीदत्तात्रेयांकडूनच मिळाल्या. आपण गृहस्थाश्रमी लोक आहेत, गृहस्थाश्रम सर्व आश्रमांत श्रेष्ठ आहे. ब्रह्मचारी, वानप्रस्थ, संन्यासी या आश्रमावलंबी लोकांना गृहस्थाश्रमी लोकांचाच मुख्य आश्रय असतो, असें समर्थ रामदासांनी गृहस्थाश्रमाचे महत्त्व वर्णिले आहे. वर्षांकडतु हे सहाही कळतूचे जीवन असते असें वराहमिहिरांनी म्हटले आहे, तसा गृहस्थाश्रम हा सर्व आश्रमांचे जीवन असतो. इतर आश्रमीयांची भिक्षा गृहस्थाश्रमीयांकडे च होते. नवनाथ संप्रदायांतील त्या दिव्य सामर्थ्यसंपन्न विद्या आम्हां गृहस्थाश्रमीयांच्या आवाक्याबाहेरच्या आहेत. त्या विद्येचा अनुग्रह होतांच गोपीचंद राजाने संसार त्याग केला आणि आपल्या सर्व राण्यांकडे त्याने पहिली भिक्षा मागितली. आपणां संसारी लोकांना त्या संप्रदायाचे सामर्थ्य वंदनीय मानूनही त्या मार्गाचे आचरण करणे कठीण आहे. सर्व आश्रमीयांसाठी—त्यांच्या त्यांच्या आश्रम धर्मकर्तव्यांना सांख्यभूत होण्यासाठी आम्हांला गृहस्थाश्रमधर्म निष्ठापूर्वक आचरावयाचे आहेत. म्हणून श्रीदत्तात्रेयसंप्रदायांतील या विद्यांऐवजीं श्रेयस्कर अशा दुसऱ्या विद्या आम्हांला आदर्श वाटतात. विलोभनीय वाटतात.

अशा विद्यांचा संप्रदाय पूर्वी पुष्कळ महात्म्यांनी चालविला. अगदी अलीकडे स्वामी वासुदेवानंदसरस्वती, श्रीसाईंवाबा महाराज, अक्कलकोटचे स्वामी महाराज. आपण यावेळी ज्यांच्या समाधिसंनिध बसले आहोत ते जंभेकर महाराज, पुणे येथील आपणांला वर्तमानकाली दर्शनविषय असलेले श्रीगुल्वणी महाराज इत्यादि सर्व वंदनीय महात्मे श्रीदत्तसांप्रदायिक आहेत. श्रीज्ञानेश्वरींतील तत्त्वज्ञानाची पुनःसंस्थापना करणारे एकनाथ महाराज दत्तसांप्रदायिक म्हणून प्रसिद्ध आहेत. आम्हां गृहस्थाश्रमीयांना अशा या दत्तसांप्रदायिक विद्यांचा मोठा आधार आहे. या विद्यांनी आमचा गृहस्थाश्रम सार्थ होईल—पुष्ट होईल. इतर सर्व आश्रमीयांना आधारभूत होण्याचे सामर्थ्य आमच्या गृहस्थाश्रमाला येईल. असा संप्रदायगुरु आम्हांला पाहिजे. त्याच्या

अनुग्रहानें संसारांत आनंद लाभेल आणि मन अनासक्तही होईल. त्याच्या कृपेने आमच्या सांसारिक चिंता लय पावतील आणि अनासक्तिजन्य समाधानही लाभेल. अशा सद्गुरुंच्या चरणीं वंदन करावें, त्यांचा उपदेश निरलसपणे श्रद्धेने आचरणांत आणावा, आणि गृहस्थाश्रमाचें ईश्वरसेवाभावानें परिपालन करावें, हाच गुरु प्रतिपदेच्या दिवशीं आपण निश्चय करू शकतो.

सद्गुरुप्राप्ति केव्हां होते ?

सद्गुरुंसंबंधीं कांहीं संत-समर्थवचनें मोठीं उद्बोधक आहेत. त्यांतील नमुन्यादाखल एकदोन सांगतों —

मुख्य सद्गुरुचें लक्षण । आधीं पाहिजे विमल ज्ञान ॥
निश्चयाचें समाधान । स्वरूपस्थिति ॥ १ ॥

याही वरी वैराग्य प्रबळ । वृत्ति उदास केवळ ॥
विशेष आचारे निर्मळ । स्वधर्मविषयीं ॥ २ ॥

याही वरी अध्यात्म श्रवण । हरि कथा निरूपण ॥
जेथें परमार्थ विवंचन । निरंतर ॥ ३ ॥

जेथें सारासार विचार । तेथें होय जगोद्धार ॥
नवविधा भक्तीचा आधार । बहुत जनांसी ॥ ४ ॥

अंतरीं शुद्ध ब्रह्मज्ञान । बाह्य निष्ठेचें भजन ॥
तेथें वहु भक्तजन । सुख पावती ॥ ५ ॥

जो कोणी ज्ञान वोधी । समूल अविद्या छेदी ॥
इंद्रियदमन प्रतिपादी । तो सद्गुरु जाणावा ॥ ६ ॥

पण असा सद्गुरु मिळण्याचें प्रमुख साधन संत सांगतात—

यावन्नानुग्रहः साक्षाज्जायते परमात्मनः ।
तावन्न सद्गुरुं कश्चित् सच्छास्त्रं वाऽपि नो लभेत् ॥

असें योगवासिष्ठवचन आहे. हरिवरदा ग्रंथामध्ये हाच आशय असा वर्णिला आहे कीं—

प्रसन्न न होय परमेश्वरु । तोंवरी न भेटे सद्गुरु ।
येर भेटे गुरुंचा भारु । जो संसारदायक ॥

तात्पर्य, परमेश्वरभक्ति प्रथम करावी, त्याची प्रसन्नता लाभल्यावरच सद्गुरु भेटतात, असें सद्गुरुप्राप्तीचे तत्त्व आहे. किंबहुना परमेश्वराची प्रसन्नता लाभल्यावर परमेश्वरच सद्गुरुरूपाने भेटून अनुग्रह करितो. सद्गुरुच साक्षात् परमेश्वर मानावा अशी सद्गुरु आणि परमेश्वर यांची अभेदता त्याच वेळी सिद्ध होते. सद्गुरुचे सामर्थ्य परश्वरापेक्षांही जास्त आहे अशीं जीं वर्णने संतवाच्चयांत आढळतात, तीं त्याच वेळीं सत्य होतात. कारण परमेश्वर प्रसन्नतेच्या पुढची पायरी म्हणजेच सद्गुरुभेट होत असते. भक्त नामदेवाल परमेश्वर प्राप्ति आधीं झाली आणि मग सद्गुरुलाभ झाला, तेव्हां नामदेवाचे सार्थक झाले. प्राक् जन्मीं परमेश्वरसेवा घडली असली, तर या जन्मी एकदमच सद्गुरुप्राप्ति होऊन उद्धार होतो. सद्गुरु प्राप्तीचे हें तत्त्व ध्यानांत घेतले पाहिजे. असो. आपणां सर्वांना सद्गुरुप्राप्तीचे हें सर्वे ऐश्वर्य लाभावें अशी मी परमेश्वर चरणीं प्रार्थना करतो. सद्गुरु जांभेकर महाराजांच्या कृपेने ती प्रार्थना सिद्धीस जावो.

संतांचे सामर्थ्य

लेखक : श्री. शाम जुवळे

माझ्या आयुष्यात घडलेली ही एक सत्यकथा आहे. ह्या अनुभवावरून माझी खात्री पटली कीं संतांचे सामर्थ्य हें सामान्य जनांच्या तारतम्य बुद्धीच्या कक्षेपणीकडे असते. ही घटना जानेवारी १९६३ सालची आहे. त्यावेळी माझ्या जवळील नातेवाईकांकैकी एक गृहस्थ मरण पावले. हे गृहस्थ श्रीब्रह्मचैतन्य गोंदीवलेकर महाराजांच्या अनुयायी मंडळीमधील एक होते. ते मरत पावल्यावर कांहीं दिवस मी त्यांच्या बिन्हाडी वस्तीस असें. त्या सालच्या दासनवर्मीच्या दिवशीं पहांटेस मला एक स्वप्न पडले. त्या स्वप्नात गोंदीवलेकर महाराज आपल्या मयत भक्तास दर्शन देण्यासाठीं दादर चढून वर येत आहेत, असें मी पाहिले. माझ्या मनास त्यांचे भक्त गेल्यानंतर भेटावयास येणे उचीत वाटले नाहीं; म्हणून मी माझ्या मुलीस दार बंद करण्यास सांगितले. दार बंद केल्यानंतर पुढे काय घडते हें कांहींशा भीतियुक्त मनःस्थितीत पहात मी तसाच उभाराहिले; तोंच स्वामी माझ्या पुढ्यांत दत्त म्हणून हजर; दार पूर्वी प्रमाणेच बंद होते. मला त्यावेळीं हें एक महदाश्र्य वाटले; तोंच स्वामी उद्घारले, “मी सुक्तावस्थेत असून माझ्या येण्या—जाण्यास कोणीहि कसलाहि अडथळा आणु शकणार नाहीं; तिथें ह्या लाकडाच्या दाराची कसली महती ? ” हे उद्घार ऐकतां क्षणीच मी न तमस्तक होऊन व माझा घीर एकवटू न स्वामीजीस इंग्रजीमध्ये म्हटले, “ Everything is lost; nothing is there ” (काहींही उरलेले नाही; सर्वकांहीं संपुष्टांत आलेले आहे). हे उद्घार मी माझ्या स्वर्गवासी नातेवाईकास उद्देशून काढले होते. यावर स्वामी मला ठासून उद्घारले “ Nothing is lost; everything is there ” (कांही एक हरवलेले नाहीं, सर्व काही जिथल्या तिथेच आहे.) हे आध्यात्मिक दृष्ट्या अर्थसखोल अमर बोल ऐकताच माझ्या मनाचें पूर्ण समाधान झालें व लगेच मी स्वामींची क्षमा मारून आशीर्वादासाठी ह्याणून त्यांच्या परमपवित्र चरणीं माझें मस्तक-

नमविलें; स्वामींनी मला आशीर्वाद देतांच माझे नेत्र उघडून मी जागा झाले,
हें मार्गदर्शन करणारे सूचक—स्वम पाहिल्यानंतर मला सभीवतालीचे वातावरण
प्रसन्न वाढू लागलें व एक प्रकारची आगळीच मनःशांति प्राप्त झाली. असें आहे
संतांचे सामर्थ्य व त्यांचा अगाध महिमा !

ह्या गोष्टीवरून बोध घेऊन गी मनास जो उपदेश केला तो खालील
काव्यांत शब्दरूप पावलेला आहे. तें काव्यही मी येथें देत आहे.

मनास उपदेश

विश्वांतिल या क्षणिक सुखावर—

नको मना तूं जाऊ भाळुन ।

मिळायचे तें कांहीं न तुजला—

व्यर्थ तूं बसशिल शांति गमाऊन ॥ १ ॥

वरवरच्या त्या रंगरूपावर—

नको मुळिंच तूं जाऊं सुखाऊन ।

तूं जर होशिल स्वाधिन त्यांच्या

दास ह्याणुन तुज घेतिल राखुन ॥ २ ॥

सुमनांची ती माला पाहुन—

स्वयेंचि भासे आलि विस्तारून ।

परी सूत्र तें अमूर्ते राहुन—

धारण करिते तियेस आंतुन ॥ ३ ॥

व्यक्त सृष्टी ही आलि साकारून—

जन्म पावली अव्यक्तांतुन ।

नश्वर जें तें काला-आधिन—

म्हणुन विलगि तूं तत्त्वालागुन ॥ ४ ॥

एक तत्त्व तें धरूनि सुट्ठू—

शरण जाई तूं संतां लागुन

नेतिल तुज ते योग्य दिशेप्रत—

मार्ग तुझा मग येईल उजलुन ॥ ५ ॥

कर्णाला धर्म आठवतो !

लेखक :— दत्तात्रेय देवीदासराव आंबेकर

शिक्षक—के. प्रा. शा. गंगाखेड.

प्रत्येक मनुष्याला जीवनांत केव्हां ना केव्हां सत्य, असत्य नीति, अनीति, गंभी जाणीव होतेच. तो अस्तिक असो वा नास्तिक असो. सुखदुःखाचा वाटा आयुष्यांत कर्मीअधीक प्रमाणांत प्रत्येक मनुष्याच्या वाट्यास ठेवलेलाच आहे. श्रीमंत असो वा गरीब. ज्याला आपण सुखसंपन्न म्हणून समजतो अशा वैभवशाली माणसासहि आयुष्यांत केव्हां ना केव्हां दुःखाचा अनुभव येणारच. त्याची काणमीमांसा वेगवेगळ्या परिस्थितींत दृष्टीस पडेल.

“जरीं सर्वसूखी असा कोण आहे?

विचारी मना तूऱ्यि शोधूनि पाहे?”

असें समर्थनीं म्हटले आहे, तें सार्थ आहे.

जन्ममृत्यूच्या तडाख्यांत सांपडलेल्या प्रत्येक मनुष्यमात्रास हें अवाधित आहे.

महाभारतांत कर्ण आणि अर्जुन यांच्या युद्धाच्या वेळेस कर्णाच्या रथाचे चाक धरणींत रोवले जात असतां, अंतिमकाल समीप आल्याची जाणीव होतांच कर्णाला धर्म आठवला; भरसभेत साध्वी द्रौपदीची विटंबना ज्या कर्णानें प्रत्यक्ष पाहिली, वैभवाच्या भरांत नीती अनीतींची चाड न बाळगता दुर्जन कौरवांची साथ करीत असता त्यास यत्किंचीतहि खंत वाटली नाही. त्याच कर्णाला अंतीम वेळ येतांच धर्म आठवतो.

हाच नियम सर्व मनुष्यमात्राला आजहि लागू आहे. माणूस पृथ्वीवर अजरामर राहू शकत नाही. उलट बालपण, तास्त्रण व वृद्धापकाळ या तिर्हींत फक्त तारुण्याचा काळच काय तो उत्साहवर्धक त्याच्या वाट्यास आला आहे. त्यांतहि अनेक संकटे निर्माण होतात. कोणत्या वेळी काय परिस्थिती निर्माण होईल हेही सांगतां येत नाही. क्षणभंगुर जीवीतच सत्य साकार रूप जन्ममृत्यूच्या रूपानें प्रत्यक्ष दृष्टीस पडत असतांहि परमेश्वराच्या अस्तित्वाचा

ठसा त्याच्या अंतःकरणावर वृद्ध होत नाही. सत्य, नीतिमत्ता यांची चाढ न बाळगतां माणूस प्रवाहपतित बनून मर्माकमण करतो आणि विनाशाच्या खाईत सांपडतो. या विनाशापासून परावृत्त करण्यासाठी वेद, रामायण, महाभारत आदि ग्रंथांचा उगम झाला. अनेक धर्म निर्माण झाले. साधुसंतांची परंपरा आजतागायत चालू आहे. तरीहि दैनंदिन दिसणाऱ्या क्षणभंगुर ऐहिक सुखाच्या क्षणिक मोहांत अनेक जन्मांच्या संस्कारानें संपूर्ण मन ऐहिक सुखाच्या आधीन झालेलें असते. व त्याचा अम दूर होत नाही. बहुतांशी मानवास अशा वेळेस मानवी मूल्यांची सत्य, असत्य, नीति, अनीति ज्या वेळेस त्याला जाणीव होते. त्यावेळेस त्याची अवस्था कर्णासारखीच असते. त्याच्या जीवनांतला जीवनरस समाप्त झालेला असतो. गांवें शिथिल झालेली असतात. शरिरावर वृद्धापकाळाची छाया पडलेली असते. एकूण मन संपूर्ण विषयाधीन झालेलें असते. अशा वेळेस माणूस मंदिराची पायरी चढतो. जपज्याप करण्याचा प्रयत्न करतो. स्वार्थ नि परमार्थ या नांवाखाली तो पुन्हा पुन्हा विषयाच्या भोवन्यांत सांपडतो. अशा वेळी कसला धर्म नि अधर्म ! त्याची निष्ठा चीत स्थिर होणे शक्य नसते. कारण सर्व इंद्रियांना ऐहिक सुखाचें वलण लागलेलें असते.

अशा वेळी परमेश्वराची आठवण म्हणजेच फळांतला रस ग्रहण करून उच्छिष्ट फळ परमेश्वराला अर्पण करण्याचाच प्रकार आहे. वैराग्यसंपन्न असलेल्या तारुण्य-जीवन-प्रभातकाळी परमेश्वराची भक्ति कोणीकडे आणि जीवनांतला रस समाप्त झालेली वृद्धापकाळरूपी अंधाच्या रात्रीची भक्ति कोणीकडे ? याचा अर्थ असा मात्र नाही कीं या समाप्त झालेल्या जीवनांत कांहींच अर्थ नाही. त्यांतूनहि तळाला गेलेल्या माणसाने वर निघण्याचा प्रयत्न न करतां मृत्युलाच आलिंगन द्यावे असे, कोणीहि म्हणणार नाही. उलट अशा वेळीहि प्रयत्नांची पराकाष्ठा करीत म्हणजेच आत्मपरीक्षण करून सत्य मार्गावर येण्याचा प्रयत्न केलाच पाहिजे. गतकाळाचा शोक न करतां अंतर्मुख होऊन सदोदित आत्मपरीक्षण करून संब्रम दूर करून घेवून मागील गोष्टींचा खेद न करता चूक सुधारून पुढील मार्ग सुकर करणे शौर्याचें आहे. आहे त्या परिस्थितींस तोंड देवून परमेश्वरावर भाव, भक्ति श्रद्धा कायम ठेवून सन्मार्गावर येण्याचा प्रयत्न केल्यास आयुष्याच्या अखेरच्या क्षणींहि जीवनाची वाटचाल यशस्वी रीतीनें करतां येईल.

साक्षात्कार

लेखक :— केशव कृष्ण प्रधान

(मागील अंकावरून)

उत्तम प्रकारची एकाग्रता

मनाची एकाग्रता साधणे म्हणजेच या विश्वाला अंतर्बाह्य व्यापून जो परमात्मप्रभू आपल्या विचाराविचारांत, कल्पनेकल्पनेत, सामाजिक विचार सरणीत, व्यवहारांत, अर्थपरिस्थितींत, राजकारणांत अशा आपल्या जीवनाच्या सर्व अंगोपांगांना धारण करून आपले जीवन चालवीत असतो—तो आपल्या अन्तर्यामांतील दिव्य पुरुषोत्तम अनुभविणे. ही एकाग्रता विकारांतल्यापेक्षा विचारांत पकडणे जास्त चांगले. विचारापेक्षा बुद्धीच्या विशाल कुशाग्रतेंत साधणे खाहून चांगले. परंतु मनबुद्धीच्याहि मार्गे जाऊन साधणे सर्वांत उत्तम. दुसऱ्या अर्थी आपल्या स्वतःच्या व्यवहारापेक्षां सामाजिक व्यवहारांत साधणे चांगले. सामाजिक व्यवहारापेक्षां अध्यात्मांत म्हणजे स्वतःला अंतर्बाह्य समजण्यांत साधणे सर्वांत उत्तम. या सर्वतन्हेच्या एकाग्रतेमधूनच तल्लीनता आणि तल्लीनतेनून साक्षात्कार होण्याची शक्यता निर्माण होते. आपल्याकडे असा एक समज रुढ व दृढ झाला आहे की मनाची एकाग्रता ही प्रयत्नांनीच साधावयाची असते. या प्रयत्नांचा अर्थ सर्वजण हा असा करतात. मन हे ओढाळ गुरु आहे. तें फार चंचल असून त्याचा निश्चय तर क्षणभरसुद्धां टिकत नाही. समर्थानीच म्हटले आहे ना ‘घडिघडि बिघडे हा निश्चयो अंतरीचा’ तरी देखील मनाला काबूत ठेवण्यास गेल्यास मन अधिकच बुजते. म्हणून आपल्या पूर्वजांनी मनाला ह्याची उपमा दिली आहे, कधीं चुचकारून तर कधीं गेंजारून तर कधीं दांणाचंदी, गवत घालून, परंतु कचितच धाक दपटशा दाखवून त्याला कामाला झुंपावे लागते व त्याच्याकडून सर्व कामे

करून व्यावीं लागतात. एकसारखे चाबकाचे पट्टे मारल्यास घोडा मार्गे लाठा
झाडणारच. कधी हड्डाने तर कधी बुजल्यामुळे सैरावैरा धावून तो वरील
स्वाराचा जीव धोक्यांत आणणारच. थोडक्यांत म्हणजे त्याच्याकड्हन युक्तीनेहा
काम करून घेतलें पाहिजे.

बालपणापासून जपणूक जरूर

मन है लहान मुलांसारखे लहरी व हड्डी आहे. लहान मुलांना त्यांच्या
मनासारखी खेळणीं देऊन तर कधीं खाऊ घालून किंवा खाऊचे आमिष
दाखवून तर कधीं मनोरंजक काऊचिऊच्या गोष्टी सांगून. प्रथम आपण एका
तंद्रीत, तल्लीनतेत त्यांना नेत असतो व मगच तीं आपलें ऐकतात, तोंड
धुतात, कपडे बदलतात, शाळेत जातात व तिथें त्यांचे मन रममाण होतें.
या तंद्री—तल्लीनतेचें अगदीं शैशवापासून जतन करायला पाहिजे. तुझ्यापेक्षा
मी मला एकाच बाबतीत भाऊवान समजतो की माझ्या आईवडिलांनी,
भावेंडांनी किंवा मित्रमंडळीनी मला वारंवार लागणाऱ्या तंद्रीचा कधींच भंग
केला नाहीं. उलट तिचे वरील सर्व प्रकारांनी जतनच केलें म्हणून माझ्या
भावना, माझी कल्पकता, माझी निसर्गाबद्दलची आवड सर्व वाढीस लागली
व मला थेट परमेश्वराच्या साक्षात्कारापर्यंतचा टप्पा गांठतां आला.

मी जसजसा मोठा होऊं लागलों तसतसा मला निसर्गाच्या रम्य
देखाव्यांतून हरघडी होणारा साक्षात्कार पुढें पुढें तर वारंवारच होऊं लागला.
यण मात्र आतां केव्हां काव्यातून तर केव्हां संगीतातून तर केव्हां सूर्यप्रकाशातून
तर केव्हां चंद्रकिरणातून. भावगीतें म्हणत असतांना किंवा ऐकतांना मला
वाटायचे की तो भावच मी मूर्तिमंत झालों आहे. खोल कुठेतरी कांहींतरी
अंतर्यामी गमंत वाटायची, सुख व्हायचे, अर्धवट झोप यावी तशी गुंगी यायची.
माझ्या अन्तकरणातून खोल कुठूनतरी कुणीतरी मला गोड साद घालून
त्याच्या मधुर मिठीनं कवळण्यास बोलावत आहे असें वाटायचे. आणखीन
जेव्हां मी मोठा झालों तेव्हां मला वाढूं लागलें की घरांतल्या आपल्या लाडक्या
माणसाच्या साध्यासुध्या व्यवहारिक भाषणातून, गप्पागप्पामधून विनोद, थड्हा
मस्करी यांतून केवळ सहवासांतून सुद्धां मला हा साक्षात्कार होतो आहे की
काय ? माणसा—माणसामार्गे, त्यांच्या विचाराविचारामार्गे, कल्पनाकल्पनांत तर हा
साक्षात्कारी आनंद दड्हन बसला नाहीं ना ?

तंद्री हीच सर्वांची आदिमाता

इतके महत्त्व या तंद्री-तळीनतेचें साक्षात्काराच्या मार्गात आहे. अरे या तंद्रीतून तळीनतेतून काय साध्य होत नाही? थेट अशमयुगापासून तो आजच्या बुद्धियुगापर्यंतचा जगाचा सर्व इथंभूत इतिहास या तंद्रींत भरलेला आहे. इतकेच काय परंतु जगत्कर्त्याच्या महातंद्रीतूनच या अखिल विश्वाची उत्पत्ती झाली. याच तंद्रीत त्याच्या ठिकाणी 'एकोऽहं बहु स्याम्' हा आदि संकल्प स्फुरला व त्यांतूनच त्याचे अनंतकोटि ब्रह्मांडाचें स्वम साकार झाले. याच तंद्रीतून अखिल जगतात ज्ञानाचा प्रसार झाला. तत्त्वज्ञान, काव्य, शास्त्र, विनोद, वाङ्मय या सर्वांची आदिमाता ही तंद्रीच आहे. माधव, या तंद्रीला वेडेपणा म्हणणारे लोकच शुद्ध वेडे आहेत. नादब्रह्माची ही जननी संगीताची जन्मदात्री—ही तंद्रीच जर ह्या विश्वातून काढून घेतली तर हीं सर्व विशें पत्त्यांच्या बंगल्यासारखी एकदम कोलमझून खालीं पडतील व त्यांचा चक्राचुराडा होईल.

आमच्या पूर्वजांनी नीतिबंधनाचे फटके मारून मनाचा स्थायीभाव जो इच्छा करणे, त्या इच्छा मारून टाकण्याचेंच काम मनाकळून आतांपर्यंत करून घेण्याचा प्रयत्न केला. त्यात आज तागायत ते किती यशस्वी झाले आहेत ते आपल्याला प्रत्यक्षांत दिसतच आहे. 'यततानाम् अपि सहस्राणाम् कश्चित्' या उक्तीप्रमाणे मनाची उन्मनी स्थिती करण्याचें किती जणाना या मार्गानें साध्य झाले^१ याची कारणे शोधू गेल्यास आपणास असें आढळून येईल कीं कोणतेही ध्येय पुढे ठेवून तें साध्य करण्यास माणसाला मुळांत तें ध्येय साध्य करून घेण्याची जबरदस्त इच्छा लागते. त्यास आपण निराळ्या शब्दांत कंधींकंधीं आकांक्षा किंवा ध्येयाच्या अतिउच्च स्थापत्यासुळे महत्त्वाकांक्षा म्हणतो ती इच्छाशक्तीच मुळांत काढून घेतली तर तें ध्येय कंधीं साध्य होईल का? शक्यच नाही. मग ती आकांक्षा चांगली नोकरी असो, स्वतःच्या मालकीचा फँट असो, योग्य स्थळीं मुलगी देण्याची असो किंवा सर्वात मोठी मानवजातीला ललामभूत होणारी म्हणजे परमेश्वर प्राप्तीची आकांक्षा म्हणजे महत्त्वाकांक्षा असो त्याला जबरदस्त इच्छाशक्ती लागणारच. इच्छाशक्ती या शब्दांतील इच्छा हें पद काढून घेतलें तर शक्ती तरी राहील काय? आमचे पूर्वज म्हणत इच्छाच मारा. अगदीं परमेश्वर प्राप्ती ही सुद्धां इच्छाच नाही काय? माझे तर म्हणणे आहे की जगत

जड—अजडांची एकच इच्छा आहे व ती परमेश्वरी स्वरूपांत विलीन होण्याची, परमेश्वराचा साक्षात्कार म्हणजे एकाच वेळेला आपल्या शरीर, मन, बुद्धीला त्याच्या अद्वितीय दिव्यत्वाने सुखवणारा महान आनंद प्राप्त करून घेण्याची इच्छा. तो आनंद मिळाल्यावर सर्व विषयसुखातून होणारा आनंद त्यापुढे एकदम फिका पडतो. विषयातून आपल्याला खरोखरी आनंद प्राप्त होत नाही, आनंद प्राप्त झाल्यासारखा मात्र वाटतो पण तो निवळ भास असतो. अणुरेणूच्या अंगप्रत्यंगात भरून वाहणारा हा आनंदाचा झरा आपल्या केवळ छायेने विषयांत सुखाची हूल उठवितो व विषयसुखांना खरेखुरे सुख मानून आपण वेड्यामाणसासारखे फसतो मात्र. म्हणूनच विषयसुख कितीतरी वेळा घेतलें तरी आपली तृसी होत नाहीं. हा खराखुरा महान मंगल परमेश्वर स्वरूप आनंद मिळविण्याचा फक्त एकच मार्ग आहे व तो मात्र इच्छा मारणे हा नसून विषयसुख घेत असताना, घेतल्यावर व विषयाची ओढ लागली असतां आपल्या स्वतःला सतत प्रश्न करून विचारणे की हैं विषयसुख, मला जें सुख पाहिजे आहे तें आहे काय ?

विषयसुखाची छाननी

आपण बुद्धि युगांत जन्माला आलेली माणसे आहोत. आपले पूर्वज रानटी युगांत किंवा मध्यकालीन युगात (ज्याला आपण इंग्रजीत Feudalism म्हणतो त्यांत) जन्माला आले होते. रानटी युगांत मानवाचे शरीर बांधले गेलें, परमेश्वराच्या सत् चित् आनंद या त्रयीतील चित् शक्तीचीच तेव्हां त्याला या शरीर वांथणीसुळे पुरी ओळख झाली. पूर्ण परमेश्वर म्हणजे सत् चित् आनंद त्याला कळला नाही. मध्यमकालीन युगात त्याचे मन आकारास स्वरूपाचा साक्षात्कार झाला. परंतु जोंपर्यंत बुद्धियुग सुरु झालें नव्हतें तोंपर्यंत या चिदानंदाच्या द्वयींचा उपयोग विकार व इच्छा यानीं निर्माण केलेल्या मानवांतल्या विषय सुखाच्या ओढीचा अर्थ त्याला लावतां आला नाही. म्हणूनच मध्यमकालीन युगापर्यंत इच्छा मारा हा एकच संदेश आमच्या कळषीनी, पूर्वजांनी व भक्तांनी आम्हास दिला. परंतु मानवाची बुद्धी आतां या बुद्धियुगांत साकार होऊन परिपक्व झाली आहे. इतका मोठा आमच्या पूर्वजांतात व आमच्यांत फरक आहे. उत्क्रान्तीत आम्ही आतां इतके उत्क्रान्त झालो आहोत त्यावेळेला

मानवाला विषयापासून परावृत्त करण्यास त्याला आधिभौतिक सुखाच्या सर्व इच्छा मारून संन्यासाश्रम; वानप्रस्थाश्रम पत्करावे लागले. आम्हीं मात्र आतां आमच्या बुद्धिनें विषयसुखांची पूर्ण छाननी करून या ठाम निष्कषापर्यंत आलों आहोंत कीं विषयसुख आम्हाला कायमचे सुखी करू शकत नाहीं तें आम्हांस मन-बुद्धिमागील महान आनंद देऊ शकत नाही. एकाच वेळेला विषयांतील आनंद आमच्या शरीर मन बुद्धिला कायमचे सुखावू शकत नाही. आम्ही असा सतत विचार केल्यास आमचे लक्ष त्या एका अणुरेणूत भरलेल्या महान आनंदाकडे आपोआप लागेलच व आज नाहीं उद्यां तो परमेश्वरी साक्षात्कार आम्हाला ज्ञाल्याज्ञिवाय राहणार नाहीं हें पक्के समज.

रामेश्वर—काशी

(चाल :— माती सांगे कुंभाराला)

साई सांगे वेळ असा तू उगाच कां दवडिसी
इथेंच वेड्या घडविन तुजला रामेश्वर काशी ५
रामेश्वर काशी ॥ १ ॥

आजवरी तूं पालन केली अखंड एकादशी
कशास जासी इथेंच पाहुनि घेरे पंढरिसी ५
रामेश्वर काशी ॥ २ ॥

टाळ मृदुंग विणा घेऊनी पार्यी कां चालसी
इथेंच तुजला होईल दर्शन देहा कष्टविसी ५
रामेश्वर काशी ॥ ३ ॥

साई संगे रंगुनि गोलों हर्षभरे मानसी
साक्षात् दिसली समोर मजला रामेश्वर काशी ५
रामेश्वर काशी ॥ ४ ॥

शिर्डी माझें पंढरपुर अन् रामेश्वर काशी
नित्य घडावी चरणीं सेवा साई दासासी ५
रामेश्वर काशी ॥ ५ ॥

— डी. बी. पोतनीस

शिक्षणाचे माध्यम कोणते असावे?

लेखक : प्राचार्य वा. धौ. कुलकर्णी

शिक्षणाचे माध्यम कोणते असावे हा वाद गेल्या सुमारे सव्वांशे वर्षांपासून आजतागायत अव्याहत चालू आहे. जगांतील सर्व देशांनी शिक्षणाचे माध्यम मातृभाषा हेच स्वीकारलें आहे. कारण तेंच स्थानाविक व हितावह आहे. भारतावर इंग्रजांची सत्ता सुरु झाल्यामुळे हा वाद निर्माण झाला व आता अनेक कारणामुळे तो गुतांगुतीचा होऊन राहिला आहे. प्रस्तुक लेखांचे, शिक्षण तज्ज लेखक प्राचार्य वा. धौ. कुलकर्णी हे सर्व देशांतील विद्यादानाचे प्रयोग अभ्यासिलेले व परदेशांत राहून आलेले व्यासंगी लेखक आहेत. त्यानीं या देशांतील उच्च शिक्षणाच्चा क्षेत्रांत मातृभाषा हेच माध्यम सुरु करण्याआड येणाऱ्या अडचणी कोणत्या व त्याचे निराकरण कोणत्या मार्गानीं करतां येईल, याचे सुंदर नि थोडक्यांत विवेचन केलें आहे. हा विषय अत्यंत महत्त्वाचा व जिब्हाळ्याचा असल्यामुळे प्रत्येकानें त्याचा विचार करणे जरूर आहे; आणि त्याच दृष्टीने हा लेख प्रसिद्ध करण्यांत येत आहे.

—संपादक

कोणतीहि गोष्ट समजावयाला मातृभाषेतूनच सोपी असते याबद्दल दुमत व्हावयाचें नाहीं. जगांतील सर्व देशांत (भारत खेरीज) दिसणाऱ्या सर्वस्तरांवर मातृभाषेतूनच शिक्षण देण्यांत येतें. परंतु भारत हा देश मात्र या गोष्टीला अपवाद आहे. दोनशें वर्षांच्या इंग्रजांच्या गुलामगिरीची पकड आपल्या मनावर एवढी जबरदस्त वसली आहे की राजकीय स्वातंत्र्य मिळलें तरी “भाषिक गुलामगिरी” मधून आपण अद्याप बाहेर पडू शकलों नाहीं. अद्याप देखील सरकारीपत्रव्यवहार व व्यापारी कंपन्यांतील पत्रव्यवहार मुख्यतः इंग्रजीतूनच

चालतो. याचें मुख्य कारण म्हणजे उच्च शिक्षणाचें इंग्रजी हें असलेले माध्यम व त्यासुक्ळे सामान्यपणे इंग्रजीच्या अध्ययनाला मिळालेले अवास्तव महत्व.

आतां प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षण विद्यार्थ्यांच्या मातृभाषेतूनच घावेहें तत्त्व मान्य झालें असून त्याप्रमाणे भारतांतील बहुतेक सर्व राज्यांत मातृभाषा हेंच या दोन पातळीवर शिक्षण क्रमांत माध्यम म्हणून उपयोगांत आणलें जात आहे. परंतु अद्याप देखील उच्च, तांत्रिक व व्यावयासिक शिक्षण इंग्रजी माध्यमांतूनच दिलें जात आहे, म्हणूनच “भाषिक पारतंत्र्या” बाहेर आपण पूर्णपणे बाहेर पडलो नाही असे म्हणावें लागते.

माध्यमिक शिक्षणानंतरच्या या शिक्षणक्रमांत मातृभाषेऐवजी “इंग्रजी” हें माध्यम कां उपयोगांत आणलें जातें याचीं कारणे पुढील प्रमाणे सांगितलीं जातात. (१) विविध विषयांच्या अद्यापनासाठीं उपयुक्त अशीं पुस्तके मातृभाषांत नाहींत. (२) मातृभाषेतून अध्यापन करूं शकणारे अध्यापक मिळूं शकत नाहींत. कारण हे सर्व अध्यापक त्या त्या विषयांत इंग्रजी माध्यमांतूनच शिकलेले असतात. (३) निरनिराळ्या राज्यांतून अध्यापकांची अदलाबदल करणे अशक्य होईल. कारण अन्य राज्याच्या भाषेचें चांगलें ज्ञान सर्व अध्यापकांना असेलच असें नाहीं. या आक्षेपांचे निराकरण खालील प्रमाणे :—

(१) मातृभाषेतून अध्यापन करण्याची सक्ति झाली तर त्या विषयावरील उपयुक्त पुस्तकांची गरज निर्माण होईल व पुस्तके ताबडतोब तयार होतील. जोंपर्यंत गरज निर्माण होत नाहीं व पुस्तकांच्या विक्रीची शाश्वती निर्माण होत नाही तोंपर्यंत मातृभाषांत पुस्तके कोण लिहिणार व प्रकाशीतही कोण करणार ? कर्वे विद्यापीठानें सुरवातीपासूनच मातृभाषा हें सर्व स्तरांवरील शिक्षणाचें माध्यम ठेवल्यानें त्यांच्यासाठीं सर्व विषयांवरील पुस्तके आपोआपच तयार झालीं. पुणे व नागपूर विद्यापीठानेंहि उच्च शिक्षणासाठीं मातृभाषा हेंच माध्यम करण्याचें ठरविल्यानें त्या विद्यापीठासाठीं देखील मातृभाषेतून पुस्तके प्रकाशित होत आहेत.

(२) मातृभाषेतून उच्च शिक्षण देण्यास प्रारंभ करतांच अध्यापकांना देखील त्यासाठीं त्या भाषेतून अध्यापन करण्याची तयारी करावी लागेल.

अध्यापक हा बुद्धिमान वर्ग असल्यानें ते अशा तन्हेची तयारी लवकर करूं शकतील. प्रारंभी त्यांना थोडे परिश्रम लागतील. पण सम्यक् आवश्यकता निर्माण होतांच असे परिश्रम करणे कोणासहि अवघड जाणार नाहीं.

(३) अध्यापकांच्या अदलाबदली संबंधीं देखील आपल्याला असें म्हणतां येईल कीं प्रत्येक अध्यापकाला एकापेक्षां अधिक माध्यमांमधून शिकविणे अगत्याचे केल्यास तो एकापेक्षां अधिक भाषा चांगल्या अवगत करून घेण्याचा प्रयत्न करील. अशा रीतीने कांहीं वर्षानंतर हाहि प्रश्न समाधानकारकपणे सुटेल.

मुंबई सारख्या बहुभाषी लोकसंख्या असलेल्या शहरांत यासाठीं निराळी योजना करावी लागेल. कर्वे विद्यापीठानें ती देखील केली आहे. त्यांनी इंग्रजी खेरीज मराठी, हिंदी व गुजराठी अशा तीन भाषा माध्यम म्हणून उच्चशिक्षणासाठीं नेमल्या आहेत. या तीन भाषा चांगल्या जाणणारेच बहुसंख्य लोक या शहरांत असल्यानें इंग्रजी व्यतिरिक्त या तीन भाषांतून विविध विषय शिकविणे पुरेसे होतें.

अशा रीतीने शिक्षणाच्या माध्यमाचा प्रश्न सहज सुदूरं शकेल पण त्यासाठीं विद्यापीठांनी मातृभाषा हेच माध्यम ठेवण्याबाबत निश्चयाने पावले टाकणे अगत्याचे आहे. कोणत्याही चांगल्या गोष्टीसाठीं सुरवातीस सक्तीच करावी लागते. त्याप्रमाणे याहि बाबतींत प्रारंभीं सक्ति करणे हितावह ठरणार आहे. गेली वीस वर्षे हा प्रश्न आपण सोडविला नाहीं. आतां तरी तो सोडविण्यासाठीं आपण झपाट्याने प्रयत्न केले पाहिजेत.

वरील सर्व विवेचनाचा अर्थ आपण इंग्रजी भाषेच्या अध्यापनाकडे दुर्लक्ष करविं असा नाहीं. इंग्रजी ही आंतरराष्ट्रीय महत्वाची भाषा आहे व ज्ञानाच्या निरनिराळ्या शाखाबाबत अनेक प्रकारची उपयुक्त माहिती त्या भाषेतील पुस्तकांत हरघडी प्रसिद्ध होत असते. तेव्हां त्या भाषेचे चांगले ज्ञान असणारे विद्वान लोक आपणास हवेच आहेत. इंग्रजीतून या सर्व पुस्तकांची भाषांतरे, आपल्या निरनिराळ्या भाषांतून होणे अगत्याचे आहे. त्यामुळे आपण जगाच्या मागे रहाणार नाहीं. परंतु इंग्रजी विषयाच्या अध्यापनबऱ्याबरच मातृभाषेतून सर्व विषयांच्या अध्यापनाचे नैसर्गिक व शास्त्रीय तत्व मान्य करून तें आपण पूर्णतया अंमलांत आणले पाहिजे.

रामनामाचा महामंत्र

—महात्मा गांधी

रामनाम हैं निवडक फार थोड्या लोकांसाठीं आहे असें समजण्याचें कारण नाहीं. तें सर्वांसाठीं आहे. जो कोणी या नामाचा नित्यनेमानें जप करतो तो स्वतःसाठीं मौल्यवान् खजिन्याची तरतुद करून ठेवीत असतो. आणि तो खजिना कधींही न संपणारा आहे. त्या खजिन्यांतून, तुम्हीं जितके कांहीं काढाल तितके तुम्हांला मिळेलच; परंतु त्यामुळे त्या खजिन्यांत तूट न येतां अधिकाधिक भरच पडत जाईल. तो अमर्याद व असामान्य आहे. उपनिषदांत म्हटल्याप्रमाणे जें अमर्याद आहे त्यांतून अमर्यादित काढून घेतलें तरी त्याला धोका पोचत नाहीं. ते कमी होत नाहीं. तें अमर्याद तसेंच रहातें. कोणत्याही प्रकारचे दुःख असो; तें दूर करणारा तो रामबाण व खात्रीचा उपाय आहे. मग तें दुःख शारीरिक असो, मानसिक असो किंवा आध्यात्मिक असो.

भगवंताचीं नांवें असंख्य आहेत. रामनाम हैं त्यांपैकीं एक आहे. जगात असंख्य माणसें पसरलेलीं आहेत नाहीं का? तशींच भगवंताचीं असंख्य नावें आहेत. रामाच्या ठिकाणीं तुमच्या आवडीनिवडीप्रमाणे तुम्हीं कृष्ण नामाची योजना करूं शकतां किंवा त्याच्या असंख्य नावांपैकीं दुसरेही एखादें नाव घेऊं शकतां. त्याला कोणतीही हरकत नाहीं. माझ्या बाबतींत सांगायचें म्हणजे रामनामाचा मंत्र मी लहान होतों तेव्हांपासून मला विलगला. लहानपणीं मला भूताखेतांची फार भीती वाटायची! काळोखांत मी घावरायचा. त्यावेळीं माझा सांभाळ करणारी माझी दायी मला म्हणाली “तूं रामनाम एकसारखे घेत

गेलास मर भुतें खेतें तुझ्या वाच्याला उभीं रहाणार नाहींत. तीं पद्धन जातील !”
मोठ्या माणसांनी सांगितलेल्यां शब्दांवर मुलांचा विश्वास असतो नाहीं का ?
तसेच झालं माझं ! मी तिचा तो सळा मानला व अमलांतही आणू लागले.
त्यामुळे झालं काय ? भुताखेतांनी पलायन केले. त्यांची मला भीती वाटेनाशी
झाली. मी निर्भय बनलो ! एका लहान मुलाचा हा अनुभव आहे. मग मोठ्या
माणसांनी जर त्या नामाची कांस धरली तर त्यांचा किती बरं फायदा होईल ?
मोठ्या माणसांनी जाणीवपूर्वक व श्रद्धायुक्त अंतःकरणाने रामनाम आवडीने
घेण्याचा उपक्रम सुख केला तर त्यांचा केवढा बरं फायदा होईल ?

परंतु त्यासाठी एक अट आहे. ती कोणती ? रामनाम अगदी अंतःकरणा-
पासून घेण्यांत आले पाहिजे. तुमच्या मनांत दुष्ट विचार कधीं कधीं थेमान
घालतात. कां ? तुम्हांला लोभाची, दुसऱ्याचें काहीं ना काहीं हस्तगत करण्याची
बुद्धी होते कां ? मग त्यावर रामनामासारखा दुसरा परिणामकारक इलाज नाहीं.
अनुभव घेऊन तर पहा !

कल्पना करूं या कीं, लबाडीने किंवा अप्रमाणिकमार्गाने खूप पैसा संपादन
करावा असा मोह तुमच्या मनांत जागा झाला. तुमचा रामनामावर विश्वास असला
व रामनामाचा आवार तुम्हीं घेतला असला तर तुम्हीं स्वतःशीं विचार कराल
कीं, पैसा जमा करायचा तो कशासाठी ? बायकोसाठीं आणि मुलांबाळांसाठीं ना ?
तीं तो पैसा उघद्धन टाकणार नाहींत कशावरून ? सभोंवार नित्यशः आपण काय
बरं पहातों ? त्यापेक्षां त्यांना उत्तम प्रकारचें शिक्षण व उच्च प्रकारची दानत,
नीतिमत्ता यांचा वारसा त्यांच्यासाठीं ठेवला तर तोच त्यांच्या शाश्वत कल्याणाला
कारणीभूत होणारा नाहीं का ? प्रामाणिकपणे उद्योग करून जरूरीपुरता पैसा
मिळविणे हाच हिताचा मार्ग आहे नाहीं का ?

आपल्यापुढे अज्ञानामुळे कधीं कधीं काळोख दिसूं लागतो. खोद्या
मायेच्या तावडींत सांपळून आम्हीं स्वतःची फसवणूक करून घेत असतों.
त्या खोद्या मायेपायीं आपण जवळच्या नातलगांची चिंता वहातों, त्यांच्यासाठीं
पैशांच्या राशी जमवितों, परंतु हें सारे कुचकामी आहे. त्याएवजीं त्यांना तुम्हीं

भगवंताच्या नामाची गोडी लावा, त्याना नीतिधर्माने वागण्याची दीक्षा द्या. आणि मग तुम्हीं त्यांच्यासाठीं जरूर तें सारें केलें असें समाधान तुम्हांला मिळेलच मिळेल.

खन्याखुच्या सुखासमाधानाचा हाच मार्ग आहे. त्या मार्गावर असतां तुमच्या मनाला अनिर्बचनीय आनंदाचा लाभ होईल. अशा जाणिवेने भारलेला माणूस आपल्या पळीला व मुलांबाळांना सांगेल कीं, तुमच्यासाठीं आर्थिक घनदौलतीचा खजिना ठेवावा म्हणून मी झटत होतो; परंतु रामनामाने माझे डोके खाडकन् उघडले ! आणि मी तुमच्यासाठीं त्या खजिन्यापेक्षां आत्यंतिक मौल्यवान् असें कांहीं तरी ठेवलें आहे. आणि त्याच्या सहाय्याने तुम्हीं या जगांत खन्याखुच्या सुखाचा आस्वाद भरपूर घेऊं शकाल.

वर्गणीदारांस अगत्याची विनंती

साईलीला मासिकाचे वर्गणीदार व वाचक महाराष्ट्रांत व महाराष्ट्राबाहेर जागोजाग आहेत. श्रीसाईबाबासंबंधी वाटणाऱ्या भक्तिभावाने व सेवाभावाने प्रेरित होऊन ते हैं मासिक वाचीत असतात. साईबाबांचा संदेश कोनाकोपऱ्यांतून पसरावा व त्यामुळे प्रत्येक घरांतील स्त्रीपुरुषांस सात्त्विक समाधामाचा लाभ व्हावा असे आपणासं वाटते ना ? ही एक प्रकारची बाबांची सेवाच आहे. मानव समाजाच्या कल्याणासाठी बाबा अहर्निश झटले. त्याच उद्देशाने हैं मासिक सुरु करण्यांत आले व तो उद्देश दृष्टिसमोर ठेऊन त्यांत अधिकाधिक सुधारणा घडवून आणाव्या अशी आमची उत्कष्ट इच्छा आहे ? परंतु केवळ आमची इच्छा असून काय उपयोग ? त्याला वर्गणीदारांनी नि वाचकांनी प्रतिसाद नको का घायला ? प्रतिसाद घायचा म्हणजे काय करायचे ? साधी मागणी आहे. प्रत्येकाने आपपाल्या नातलगांत व स्नेही सोबत्यांत साईबाबांच्या कायांला वाहिलेल्या व त्यांच्या नावे चाललेल्या या मासिकाला प्रत्येकीं दोन किंवा अधिक वर्गणीदार मिळवून घावयाचे. ही बाबांची एकप्रकारे सेवाच आहे. जे कोणी दोन किंवा अधिक वर्गणीदार मिळवून त्यांची प्रत्येकीं पांच रु. वर्गणी पाठवून देतील अशा आमच्या मित्रांची नावे, तशी इच्छा दर्शविल्यास जरूर प्रसिद्ध केलीं जातील. वर्गणीदारांची संख्या वाढणे व ती वाढविण्यास मदत करणे ही आमची आजची जरूरी आहे. श्रीसाईबाबा तशी प्रेरणा प्रत्येकास देवोत्तमीच आमची प्रार्थना.

व्यवस्थापक साईलीला

पत्ता साईनिकेतन, डॉ. आंबेडकर रोड दादर, मुंबई-१४

महाराष्ट्राचा लाडका राजहंस

लेखक :—श्री. द. मो. चिंत्रे

कविश्रेष्ठ गोविंदाग्रज यांचे पुण्यस्वरण नुकतेच महाराष्ट्रभर मोठ्या भक्तिभावाने करण्यांत आले. परंतु मराठी भाषिकांना त्या प्रतिभावंत कवीचे स्वरण पदोपदी होत असते व ते सर्वकाळीं सदैव होत राहील. त्यांना अनन्यसाधारण प्रतिभेदे लेणे प्राप्त झाले होते. शतकांतून एखाद्याच्याच वांद्याला ते भाग्य येत असते. श्री द. मो. चिंत्रे हे आमच्या वाचकांच्या चांगले परिचयाचे आहेत. त्या श्रेष्ठ कवीला त्यांनी वाहिलेली ही श्रद्धांजलि.

—संपादक

राम गणेश गडकरी यांच्या निघनानंतर बरोबर एक महिन्याने प्रिन्सिपॉल गोविंद चिमणाजी भाटे यांच्या अध्यक्षतेखालीं मुंबईतील प्रार्थना समाजाच्या सभागृहांत पहिली शोकसभा झाली. त्या सभेच्या वेळी उपस्थित श्रोत्यांना ‘राजहंस माझा निजला,’ ‘दसरा’ व ‘केशवसुत कसले मेले’ या गोविंदाग्रजांच्या उत्कृष्ट कवितांची लहानशी पुस्तिका व गडकज्यांचा लहानसा फोटो वाटण्यांत आला. मी त्या सभेला उपस्थित होतो. मी त्या वेळेला चिकित्सक समूह हायस्कूलमध्ये ४ थ्या इयत्तेत होतो. मलाई फोटो व पुस्तिका मिळाली. माझा गडकरी वाज्ञायाशी प्रथम परिचय अशा रीतीने झाला. नंतर इंदूर येथे महाराजा शिवाजीराव हायस्कूलमध्ये असतांना संबंध गडकरीवाज्ञय हातीं आले. राम गणेश गडकरी हे माझे गुरु आहेत. त्यांच्या ५० व्या सूतिदिनानिमित्त माझे त्यांना विनम्र अभिवादन.

राम गणेशांचा २५ वा सूतिदिन त्या वेळच्या रिझर्व्ह बॅक ऑफ इंडियाचे गव्हर्नर श्री. चिंतामणराव देशमुख यांच्या अध्यक्षतेखालीं सुंदराबाई

हॉलमध्ये साजरा झाला. सबंध हॉल श्रोत्यांनी गच्च भरला होता. मला कशीबशी आंत उभे राहण्याइतकी जागा मिळाली. श्री. चिंतामणराव देशमुख म्हणजे अर्थशास्त्राचे जागतिक कीर्तीचे तज्ज्ञ. पण देवी सरस्वतीनें त्यांच्या जिव्हेला स्पर्श केला आणि अभिजात मराठी वाणी त्यांच्या जिव्हांद्वारे स्वरूप लागला. प्रतिभा परिसासारखी असते. ज्याला ज्याला स्पर्श करते तें तें सोनें बनतें. ही वारी कानीं पडतांच व्यासपीठावर उपस्थित असलेले प्राध्यापक कृ. पां. कुळकर्णी यांनी हैं शंभर नंबरी नाणे आहे म्हणून तेथल्या तेथेंच उल्लेख केला तो उगीच नव्हे. धन्य तो गुरु! धन्य तो शिष्य!

अहमदनर येथील नाव्यगृहांतला प्रसंग मला अजूनही चांगला आठवतो. प्रेमसंन्यासचा प्रयोग चालू होता. कमलाकर म्हणजे नंबर एकचा खलपुरुष, तो लीलेच्या प्रेमांत विष कालवितो; मनोरमेचे पातित्रत्य हरण करण्याचा प्रयत्न करतो; द्रुमनला आत्महत्या करावयास लावतो. प्रेक्षकांची मनें प्रक्षुब्ध होतात आणि दरवडेखोर जेव्हां कमलाकराचें नरडे धरतो तेव्हां प्रेक्षक टाळ्यांचा गजर करतात. खलपुरुषाबद्दलचा तिटकारा गडकरीच इतक्या प्रभावीपणे निर्माण करूं शकतात! वृंदावन, तळिराम, घनश्याम हे पण खलपुरुष. पण खल कृत्यांची परिसीमा गांडली ती कमलाकराने. आणि म्हणूनच प्रेक्षक आपली प्रतिक्रिया टाळ्या वाजवून व्यक्त करतात.

प्रेमसंन्यास, पुण्यप्रभाव, एकच प्याला, भावबंधन, राजसंन्यास या गडकन्यांच्या कलाकृतींचा जेव्हां माझें मन विचार करूं लागतें तेव्हां एक गोष्ट चटकन ध्यानांत येते कीं, गडकन्यांचे विचार व बुद्धि उत्तरोत्तर विकसित होत होती, प्रतिभेला बहर आलेला होता. गडकन्यांना आणखी कांहीं वर्षें तरी आयुष्य लाभलें असतें तर मराठी साहित्यांत आणखी किती तरी उत्कृष्ट कलाकृतींची भर पडली असती. पण नियतीने हैं घड्हं दिलें नाहीं.

पण श्री अरविंदाचे तत्त्वज्ञान काय सांगतें? श्री अरविंद म्हणतात, “उत्तरोत्तर विकास हा सृष्टीचा क्रम आहे आणि सृष्टि हैं कार्य बुद्धिमान माणसांच्या द्वारे पार पाढीत असते. From mind to supermind: मानवापासून अतिमानवाकडे अशी सृष्टीची वाटचाल सुरु आहे.” सूक्ष्मतम विचार व तरलतम भाव व्यक्त करण्याचे सामर्थ्य आज जें मराठी भाषेत आलें आहे.

त्यामार्गे ज्ञानेश-गडकन्यांची पुण्याई निःसंदेह आहे. व्यक्ति अंतर्धान पावते; पण तिचा प्रभाव सुरुच राहतो. प्रत्यक्ष गडकरीच या बाबतींत काय म्हणतात तें आपण पाहूऱ या.

लीलेने त्यांनी गातां
ही सजीव केली जडता
अणुरेणू मधुनि आतां

निघतील तयांचे चेले । केशवसुत गातचि बसले,
केशवसुत कसले मेले । केशवसुत गातचि बसले.”

केशवसुतांच्या बाबतींत गोविंदाग्रजांनी जें म्हटले तेंच त्यांच्या स्वतःच्या बाबतींतही म्हणतां येईल. “ ज्ञानेश गडकरी गातचि बसले ” ! महाराष्ट्र सारस्वताच्या नभोमंडळांतील तेजःपुंज तारे आहेत हे.

“ इतिहास छातीला हात लावून पुढील कथा सांगतो आहे; तेव्हांती मुकाट ऐकून घ्यायला हवीच. श्री शिवछत्रपतींचा एक आवडता कुत्रा होता. हें समर्थाघरचे श्वान सर्वांनी मान देण्याजोर्गे होतें. हा इमानी जीव आबासाहेबांना क्षणभरही विसंबत नसे. अखेर प्रभूंचे शुभ अवसान झाल्याबरोबर या मुक्या इमानानें त्यांना स्वर्गापर्यंत सोबत केली. त्या चतुष्पाद पशूची पूजा बांधण्यासाठी नरदेहाचा नसता अभिमान सोडून राजसंन्यासाच्या माझ्या पामर बोलांची, डोंगर कपारीवरील रानवट फुलांची त्याच्या समाधीवर पांखरण करून ठेवीत आहें.” एका श्वापदाला पुस्तक अर्पण केल्याचें जगाच्या इतिहासांतील एकमेव उदाहरण आहे हें. अभिजात मराठी वाज्ञायाचा उत्कृष्ट नमुना म्हणजे ही राजसंन्यासाची अर्पणपत्रिका. या अर्पणपत्रिकेत तोच शब्द पुन्हा कधीही आलेला नाही. शब्दाला नाद असतो. शब्दांच्या द्वारें प्रतीत होणारें वाक्य कानाला गोड लागलें पाहिजे. आरोह-अवरोह लयबद्ध असले पाहिजेत. गडकन्यांनी एक नादब्रह्मच मराठी भाषेला बहाल केलें. हे शब्दसृष्टीच्या परमेश्वरा, माझे तुला शतशः साषांग प्रणिपात.

नाव्य, काव्य, विनोदः गडकन्यांची प्रतिभा स्वैरपणे सर्व प्रांगणांत विहार करते. शेरभर साखर व तोळाभर केशर कीं शेरभर केशर व तोळाभर साखर, असा गोकुळाला संभ्रम पडतो ! फुकट गेलेलीं वर्षे जमेस धरावयाचीं किंवा नाही हा गोकुळने उभा केलेला प्रश्न खरोखरच विचार करण्यासारख आहे. “नाडी मंद चालते;” “नाडी जलद चालते.” वैद्य-डॉक्टरांची हीं निदाने. बरोबर कोण ? पाश्चिमात्य वैद्यक कीं आयुर्वेद ? तात्काळ उत्तर देणे तितकेसे सोरे नाहीं.” याचको याचकम् दृष्ट्वा श्वानवत् गुरगुरायते !” गडकन्यांनी निर्माण केलेली सूष्टि आहे ही.

“ गोब्राह्मण प्रतिपालक छत्रपती संभाजी महाराज ! नाहीं. पूज्य आबासाहेब, नाहीं, त्रिवार नाहीं. ही बिरुदावली धारण करण्याची पात्रता ह्या संभाजीची नाहीं. आबासाहेब, आपला रायगडचा पवित्र गंगासागर मी भ्रष्ट केला. क्षमा करा. क्षमा करा. साबाजी, ह्या मावळत्या सूर्याची किरणे उगवत्या सूर्याकडे पोहोचवा. छत्रपति राजाराम महाराज की जय.” पश्चात्तापदग्ध संभाजी महाराजांचे उद्घार आहेत हे. नः विष्णुः पृथ्वीपतिः ! हाच तो राजसंन्यास।

पतीचे नुकतेच निधन झालेले असते. त्याचे दुःख हृदयीं असतांनाच एकुलत्या एका मुलाचे निधन होते. विचारीला ब्रह्मांड आठवते.

“ दुर्दैव नगाच्या शिखरीं नव विधवा दुःखी आई तें हृदय कसे आईचे मी उगाच सांगत नाहीं

ते कुणी कुणा सांगावे

आईच्या बाळा ठावे

प्रेमाच्या गांवा जावे

मग ऐकावे या बोला । राजहंस माझा निजला.”

Elegy written in the country church yard

थॉमस ग्रे याने ही एकच कविता लिहिली आणि त्याचे नांव आंग्ल वाज्ञायांत अजरामर झाले. गोविंदाग्रजांनी “ राजहंस माझा निजला ” ही

एकच कविता लिहिली असती तरी त्यांचें नांव मराठी वाज्यांत अजरामर
झालें असतें. मासिक मनोरंजनमध्ये ही कविता प्रसिद्ध झाली आणि सबंध
महाराष्ट्र ती गुणगुणूळागला. शोकदग्ध आईच्या बोलांनी प्रत्यक्ष यमही हळहळं
लागला. आजही या शोकगीताचे बोल महाराष्ट्राच्या दृन्याखोन्यांत ऐकूं येतात.

“यावज्जीवहि काय मी न कळले आसांप्रती नीटसें
मित्रां तेंहि नकळे—न कळे माझें मलाही तसें
अज्ञाता, मरणोत्तर प्रगट तें होईल तूंतें कसें !” नाहीं.

मराठी भाषा जोंपर्यंत ह्या भूतलावर जीवंत आहे तोंपर्यंत महाराष्ट्र
आपल्या लाडक्या राजहंसाला स्वरत राहील !

“गुरुर् ब्रह्म, गुरुर् विष्णुर्, गुरुर् देवो महेश्वरः ।
गुरुः साक्षात् परब्रह्मः तस्मै श्री गुरवे नमः ॥ ”

नाशवंताबहूल दुःख नको

ज्याचा वियोग होणार हें निश्चित आहे जें आपल्याजवळ रहाणे शक्य नाही त्याबहूल आसक्ति वा ममत्व बाळगणे चुकीचे आहे, या संसारातील प्रत्येक वस्तू नाशवंत आहे; पण तिची आसक्ति कां म्हणून बाळगायची व ती गेली म्हणून सतत दुःख करीत तरी कां बसायचे?

सेवाभावाची जागृती

आपल्या शरिराचें व कुदुंबाचें नि आपल्यावर अवलंबून असलेल्यांचें पालनपोषण करणे हें प्रत्येकाचें जन्मसिद्ध कर्तव्यच आहे. त्यासाठी उद्योग किंवा व्यापारधंदा केला पाहिजे; परंतु तो करीत असतां मनामध्ये सदासर्वकाळ सेवाभाव जागृत असला पाहिजे. मी दुसऱ्याच्या सेवेसाठी आहें; केवळ स्वतःची तुंबडी भरणसाठी नाहीं, या सुविचाराचा विसर कधींही पडतां कामा नये.

शुद्ध भावना

आपल्या भावना नेहमी शुद्ध रहातील याबहूल खबरदारी बाळगणे हें प्रत्येक साधकाचें कर्तव्य आहे. त्या शुद्ध भावनांस आपण चिकटून राहिलें पाहिजे, तसें नाहीं केलें तर मनांत नाना प्रकारचे तर्कवितर्क जागे होऊन ते आपल्या नाशास कारण होतील.

साईलीला—जुने अंक

साईलीला मासिकाचे गेल्या कांहीं वर्षांपासूनचे जुने अंक अल्पप्रमाणांत शिळ्डक असून त्यांची प्रत्येकीं किंमत १० न. पै. आहे तरी गरजूनीं त्याबाबतीत मुंबई कचेरीशी पत्रव्यवहार करून मागणी करावी अशी विनंती आहे.

वैभवशाली भारत

गुरु गुरु

—स्वामी विवेकानंद

भारतीयांनी गतकाळांतील घटनांकडे दुर्लक्ष करून चालणार नाही. गत कालीन इतिहासाचा त्यानीं जरूर अभ्यास केला पाहिजे. भूतकाळाचा जितका म्हणून तुम्हीं अभ्यास कराल तितका तुमचा भावीकाळ वैभवशाली होईल. या भूतलावरील देशामध्ये पुण्यभूमि म्हणवून घेण्याचा जर कोणत्या देशाला हक्क असेल तर तो फक्त भारतालाच.

माणसापुढे सर्वोच्च असें ध्येय असलें पाहिजे. तें ध्येय पुढे ठेऊन आपलें जीवन घालविणारीं थोर माणसें जास्तीत जास्त प्रमाणांत जर कोणत्या देशाच्या शत्र्यास आलीं असतोल तर तीं भारताच्याच. अशा रीतीनें या पवित्र मातृभूमीत जन्मलेल्या लोकांपुढे उच्चांत उच्च असें ध्येय सहसासहजीं ठेवलें जातें. या देशांतील लोकांना आत्मोन्नती साध्य करून घेण्याचा मार्ग आपोआप उपलब्ध झालेला असतो.

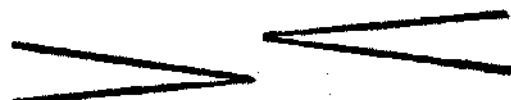
आजवर जीं जीं माणसें जन्माला आलीं त्या सर्वांत माझ्यासारखा आत्यंतिक अभिमानी माणूस दुसरा कोणी सांपडणार नाही. हा अभिमान माझ्याठारीं वंशपरंपरेने आलेला आहे. हाच नियम सर्वांना लावतां येईल.

हिंदवी राष्ट्राला कोणीही नामशेष करूं शकणार नाही. मी आव्हानपूर्वक असें सांगू इच्छितों की, भारतीय इतिहासाच्या कोणत्याही खंडांत अध्यात्मकतेंत श्रेष्ठ पदाला पोहोंचलेले पुरुषोत्तम आढळून आले नाहींत असें कोणी तरी मला

दाखवून घावें. प्रत्येक वेळीं या राष्ट्रांत कोणी ना कोणी महापुरुष जन्माला येऊन तो आपला पगडा सर्व जनतेवर बसवून गेलेला आहे. एवढेंच नव्हे तर त्याने सारे जग हालवून सोडले आहे. या देशांने अध्यात्मिकतेचा झेंडा मी सर्वांत उंच फडकविला असा अभिमान कोणीही बाळगायला नको. हा देश धर्म भावनेने भारला गेलेला आहे. या देशांतील लोकांच्या दैनंदिन जीवनांत अध्यात्मभाव ओतप्रोत भरलेला आहे. त्यांच्या वागण्यांत, बोलण्यांत व विचारांत अधिष्ठान आहे तें धर्मभावनेला.

तुम्हीं भारतीय अहांत याचा अभिमान बाळगा आणि उच्च स्वरांत ओरडून सांगा कीं, मी भारतीय आहें. व प्रत्येक भारतीय हा माझा बंधू आहे. या देशांत जन्मलेला प्रत्येकजण हा माझा जीव की प्राण आहे. तें माझें जीवन आहे. भारतभूमि हाच माझा सर्व आहे. सर्व प्रासीसाठी मला दुसरीकडे कुठेही जायला नको. भारताचें कल्याण तेंच माझें कल्याण आहे असें मी समजतो.

जगाच्या दृष्टीने भारताचा दर्जा कसा उंचावेल ? तो हाणामारीने किंवा रक्त रिंपडल्याने उंचावणार नाहीं. तो आत्मबळाने उंचवणार आहे. तो विनाशाचा झेंडा उभारल्याने उंचावणार नाहीं तर शांततेच्या नि प्रेमाच्या सहकाराने उंचावणार आहे तो द्रव्यराशीनीं उंचवणार नाहीं, तर भिक्षापात्राच्या सहाय्याने उंचवणार आहे.

श्रीगोंदवलेकर महाराजांचे मार्गदर्शन

साधकांसाठी उपयुक्त प्रश्नोत्तरे

श्री गोंदवलेकर महाराज हे आधुनिक काळांत होऊन गेलेले एक सत्पुरुष होत. त्यानीं असंख्य साधकांचे व मुमुक्षु जनांचे अचूक मार्गदर्शन केले. त्यांचे आपल्या भक्तांना नेहमीं सांगणे असे कीं, “अरे! तुम्हीं सर्वजण आपले जीवन आनंदमय बनविण्याची कला शिका. ही कला इतर सर्व कलांची समाजी आहे. भगवंतावर निष्काम प्रेम केल्याने ही कला साध्य होते असे महाराजांचे नेहमीं सांगणे असे. रामनामावर त्यांची असीम श्रद्धा होती. त्या तारक नामाचा प्रचार त्यानीं जीवनभर परोपरीने केला.

पुढील प्रश्नोत्तर मालिका केवळ साधकानांच नव्हे तर प्रत्येक संसारी माणसांचे जीवन दैदीप्यमान करणारी आहे.

संपादक

प्रश्न १—परमार्थ नाहीं कोठे?

उत्तर—जेथे भीपणा आहे तेथे परमार्थ नाहीं.

प्रश्न २—प्रवृत्तिमार्गांचे लक्षण कोणते?

उत्तर—उद्योग, आर्जव, चातुर्य व विचार करून वागावे. कोणत्याहि कामांत जग दूषण दैर्घ्य असें वागू नये. लोकांचे आर्जव केले असें दिसू नये. मगरुरी असू नये. नुकसान न होतां गोड बोलणे सोङ्ग नये.

प्रश्न ३—प्रपंचात वागावे कसे?

उत्तर—प्रयत्न केल्याशिवाय राहू नये. शेवटास न गेल्याबद्दल तळमळ मात्र करू नये. कारण अशाश्वत सुखाकरितां जर तळमळ केली तर अखंड सुखास खंड पडतो.

प्रश्न ४—लोकांत रहावें कसें ?

उत्तर—सर्वांचे बोलणे ऐकून घ्यावें, त्यांतून सार असेल तें घ्यावें; परंतु त्याबरोबर आपली मति मलिन व भ्रष्ट न करावी.

प्रश्न ५—साधक कसा असतो ?

उत्तर—प्रथम तीव्र वैराग्य अंतरी । बाळ्य प्रपंच व्यवहार करी ॥
दया शांतीची खाण । सुखदुःख समसमान ॥

प्रश्न ६—साधनांत राहावें कसें ?

उत्तर—सोङ्गनी बद्धाची बद्धस्थिति । अखंड रामनाम चित्ती ॥
नामरूपी करी वृत्ति । तीच आनंदाची मूर्ति ॥
विश्वासाचे हाती । सुखाची संगति ॥

प्रश्न ७—मी खरा कोण आहें ?

उत्तर—निरिच्छ स्वानंद हेच “मी” चें खरें स्वरूप.

प्रश्न ८—राजयोगाची खूण कोणती ?

उत्तर—भय, शोक उत्पन्न करणारी वासना त्याग करून जो ना भोगी ना त्यागी तो राजयोगी, वासनारहित वागे स्वानंदसुखात । रामनाम जपे स्वमुखात ॥

प्रश्न ९—पूर्वपाप कशास म्हणावें ?

उत्तर—जेथें नाहीं श्रद्धा विश्वास । वैराग्य अनुताप । तेंचि त्याचें पूर्वपाप ॥

प्रश्न १०—परमार्थ कां होत नाही ?

उत्तर—मुक्त होण्याची गरज नाही, श्रवणाचे मनन नाही, वृत्ति आवरली जात नाही, अंतर्यामी विवेक नाही, ऊर्मि सहन करणे होत नाही, परनिदेवें पाप बाटत नाही, सत्समागम नाही, गुरुआज्ञा प्रमाण नाही, अहंभाव-शिवाय साधन नाही.

प्रश्न ११—निवृत्तिमार्गाचें लक्षण कोणतें ?

उत्तर—शरीर मिथ्या समजणे; मग त्याचे सुखदुःख काय मानणे ?

साधन बळकट दृढ ठेवणे । परंतु जगास त्याचा अंत न देणे ॥

विश्व माझ्यांत मी विश्वांत । मग आपल्याशिवाय सुख व चमत्कार अन्य कोठे नाहींत हैं पक्के समजणे.

प्रश्न १२—मुक्ताला काय वाटते ?

उत्तर—मी बद्ध नाहीं असें तो निश्चयात्मक जाणतो.

प्रश्न १३—उपासना कशी करावी ?

उत्तर—गुरुजींनी निजवस्तूची खूण श्रवणद्वारा सांगितली. तिचा विचार करून अभ्यासानें ती पावावी. त्या अभ्यासाचे लक्षण अंगी बाणलें की उपासना होते.

प्रश्न १४—निर्गुण उपासना कशी असते ?

उत्तर—उपासना म्हणजे लक्ष्य ब्रह्मात्मा । ऐक्य निवडला परमात्मा ।

याचे अनुसंधान धरी महात्मा ॥ निज ध्यास रूपें अभ्यासावें नाम । निजध्यास तेंचि बापा ध्यान । हेंचि उपासना निर्गुण जाण ॥

प्रश्न १५—कर्म म्हणजे काय ?

उत्तर—मन आणि दशेंद्रिये गुरुपार्यी अर्पण करून गुरुभक्ति करणे हेच होय. या कर्मानें विराम व विश्राम पावतो. यानें अधिकार प्राप्त होतो. ज्या साधकाला हैं कर्म घडतें त्याच्या तळहातीं सुक्ति येते.

प्रश्न १६—जगांत आपलें काय आहे ?

उत्तर—आत्मज्ञान, गुरुकृपा, रामनाम, समाधान आणि सद्विवेक हेच फक्त आपले.

प्रश्न १७—गुरुशी कसें वागावें ?

उत्तर—गुरुचरणीं लीन असावें. आपलें शहाणपण लवलेश न दाखवावें. त्यांचे शब्द खंडण करूं नयेत. त्यांच्या श्रवणाचा अभ्यास व मनन करावें.

प्रश्न १८—साधकानें प्रपंचांत कसें राहावें ?

उत्तर—चित्रांतील घोडा देखणा असतो; पण त्यांत जीव नसतो. त्याप्रमाणे खाणें, पिणें, देणें, घेणें चालू असतां लाभ, हानि, मृत्यु यांचे सुखदुःख नसावें.

प्रश्न १९—स्वार्थ कशानें नाहींसा होईल ?

उत्तर—स्वार्थ नाहींसा होण्यास सदाचरण, शुद्ध अन्तःकरण आणि भगवंताचें अनुसंधान यांची फार गरज आहे. सदाचरणाला फार महत्त्व आहे, ज्याने सदाचरण राखलें त्याचें पन्नास टक्के काम झालें.

प्रश्न २०—घरांत कसें वागावें ?

उत्तर—आपल्या अंगीं सहजता यावी. असुक एक गोष्ट करा किंवा करून नका असें हट्टानें न म्हणतां आपण घरांत राहावें. जसें घडेल तसें घड्हं घावें, देह असा प्रारब्धावर टाकणें मला फार आवडतें.

प्रश्न २१—साधनाचें मर्म कोणते ?

उत्तर—इंद्रियांची जगाकडची धांव कमी करून भगवंताच्या स्मरणांत देहाचा विसर पाडणे, हेच सर्व प्रकारच्या साधनांचे उद्दिष्ट असलें पाहिजे.

प्रश्न २२—मध्यम मार्ग कोणता ?

उत्तर—“भगवंता ! मी तुझा आहें” असें सारखे म्हणत जावें. हा मध्यम मार्ग होय. शेवटी “मी तूच आहें” यामध्ये उपासनेचें पर्यवसान होत असते.

प्रश्न २३—प्रपंचांत पुरे पडत नाहीं याला काय करावें ?

उत्तर—माझा असा अनुभव आहे की, जो मनुष्य आपलें आहे तें रामाला देतो त्याला राम पुरवतो. आपण रामाशीं लबाढी करतों. आपण त्याच्याशीं शुद्ध वागलों तर तो आपलें ब्रीद राखतो. आपल्यावर प्रसंग आला असतां राम भर घालतो व आपली लाज जाऊं देत नाहीं. तो आपल्याला श्रीमंत करणार नाही. पण जेवढी आपल्याला जरुर आहे तेवढेंच देर्इल हा माझा अनुभव आहे.

प्रश्न २४—आपण आमच्या प्रपंचाच्या भानगडीत कां पडता ?

उत्तर—त्याचें काणण असें, एकदां एक मुलगा आजारी पडला. हगणे-मुतणे अंथरुणामध्येंच होई. तें घाणीचें काम करणारीं माणसें दोनच. एक पैसा घेऊन करणागी दाई व दुसरी त्याची आई. माझ्यापाशीं पैशाचा काहीं संबंधच नाहीं; तेहां मी तुमच्या प्रपंचाची चौकशी कां करतो हें तुम्हांला कळेल. खरे सांगायचें म्हणजे आजारपणाची ती घाण पत्करली पण ही विषयाची घाण त्याच्याहिपेक्षां वाईट असते.

प्रश्न २५—ब्रह्मज्ञानाचे लक्षण काय ?

उत्तर—अंतकाळीं भगवंताची स्मृति स्थिर राहणे हेच त्या ज्ञानाचे लक्षण आहे. हेच मोहनज्ञाचे स्वरूप आहे.

॥ श्रीसार्वनाथ ॥

या कवितेंत बाबांनी नदीचे उदाहरण देऊन साधकानें जीवनांत कर्से वागावे ह्याची शिकवण दिली आहे. इतर भाविकांना त्या शिकवणीचा लाभ मिळावा हाच हेतू.

ध्येय आपुलें ठरवुनी ध्याता बाळगी तें ध्यानांत ।
नदी वाहते संथपणाने आपुल्या आनंदात ॥ १ ॥

निरोप घेउनि निघाली असे अनुपम उत्साहात ।
मायपित्याचे आशिष तिजला साथ देति मार्गीत ॥ २ ॥

थंडि असो वा पवन तयांची नसेचि तिजला भ्रांत ।
ती तर रमली असे आपुल्या सागर-गुणगानांत ॥ ३ ॥

भेटति मार्गी जे जे त्यांना सौख्य देई जिवनांत ।
उच्च-नीच हा भेद न मानी, पाहि ईश सर्वांत ॥ ४ ॥

खडक असो वा मृदु-प्रांत तिज साम्य दिसे दोघांत ।
जवळ-दूरचे लेखि न नातें, तशिच कुणाची जात ॥ ५ ॥

तपस्विनीचे जीवन जगतां खंत न मानी त्यांत ।
कर्म करुनियां सरे बाजुला, राही स्थितप्रज्ञांत ॥ ६ ॥

परोपरीनें मार्ग क्रमितां आला संपुष्टांत ।
अमर जाहली सरिता-देवी सागर-सान्निध्यांत ॥ ७ ॥

—शाम जुबळे

अमनस्क योग

(महायोगी श्रीगोरक्षनाथ विरचित)

संपादक व भाष्यकार श्री योगिनाथ स्वामी. मराठी भाषांतरकार श्री. गणेश नीलकंठ पुरंदरे अँडव्होकेट. प्रकाशक — सौ. सुलोचनाबाई पाटणकर. सिद्धसाहित्य मंडळ, 'अमरज्योत,' कर्वे रोड, पुणे ४. मूल्य रु. ८

योगसाधनाची आवड असणाऱ्या व योगसाधनेच्यामार्गे झटून लागलेल्या साधकांच्या दृष्टीने अत्यंत महत्त्वाचा व मार्गदर्शक होऊन रहाणारा असा हा गौल्यवान् ग्रंथ आहे. महायोगी श्रीगोरखनाथ हे या ग्रंथाचे रचनकार नि निर्माते आहेत असे मानण्यांत येते. गोरखनाथांनी योगसाधना कसून दिव्यत्वाची प्राप्ति कसून घेणाऱ्यांसाठी अनेक महत्त्वाचे ग्रंथ लिहिले. त्यांत 'अमनस्कयोग' या ग्रंथाचे महत्त्व अपरिमित आहे. या प्रकारच्या ग्रंथाची निर्मिती हजार बाराशे वर्षांपूर्वीच्या काळांत ज्ञाल्याचे ऐकिवांत होते; परंतु दीर्घ शोधांतीं ही तो उपलब्ध ज्ञाला नव्हता. प्रस्तुत ग्रंथाचे संपादक व भाष्यकार श्रीयोगिनाथ महाराज यांनी या ग्रंथास लिहिलेल्या संपादकीय लेखावस्तून दिसून येते की त्यानी या ग्रंथाचा अनेक वर्षांपासून कसून शोध चालविला होता. सहा वर्षांच्या परिश्रमानंतर त्यांना म्हैसुर प्रांतातील एका गावी कानडी भाषेतील त्या ग्रंथाची एक अपूर्ण व जागोजाग फाटलेली प्रत मांडली. एका कन्द्रड नि संस्कृत भाषिकाकर्वी कन्द्रडलिपीतील श्लोकांचे संस्कृतांत रूपांतर करवून घेण्यांत आले. त्या ग्रंथात फल ९८ श्लोक मिळाले. ते अपुरे होते. तेवढ्या भांडवलावर पुढे शोध सुरु ज्ञाला. अनेक प्राचीन ग्रंथालये व प्रात धुंडाळतां धुंडाळतां शेवटीं बाकीचे ११३ श्लोक मिळविण्यांत यशस्वी होतां आले. मिळून २११ श्लोक ज्ञाले. त्यांचे दोन खंड पाढण्यांत आले. आणि त्यांचे सरल सुबोध भाषांतर तयार करण्यांत

आलें. त्या विषयांतील तज्ज श्री. गोपीनाथ कविराज यांचें या कार्यात मार्गदर्शन मिळविष्यांत आलें. कित्येक गूढ श्लोकांचा अर्थ बरोबर लावतां येत नव्हता. त्यांतील एक पंधरावा श्लोक तर अत्यंत गूढ होता. शब्दः अर्थ लावून बोध होत नव्हता. त्याचा अर्थ लावण्यासाठी एक प्रकारे तपश्चर्याचि करावी लागली म्हणा ना. तो श्लोक म्हणजे या ग्रंथाचें हृदयच होतें. त्यासाठी अनेक तज्ज्ञांच्या, योगिराजांच्या, साधुमहात्म्यांच्या भेटीगांठी घेण्यांत आल्या. चर्चा करण्यांत आली. शेवटीं लेखकास (श्रीयोगिनाथ स्वामी) अचानक एका साधकाने लिहिलेल्या ‘माय श्री इयर्स इन् तिबेट’ या ग्रंथाची आठवण झाली तिबेट-मधील दुर्गम मार्गानी प्रवास करतां करतां कधीं असा प्रसंग येई कीं, अमूक एका ठिकाणी पुढे जाण्याकरितां तीन चार रस्ते निरानिराळ्या दिशांनीं फुटलेले दिसावे. आतां अशा स्थितीत हवा तो मार्ग सांपडायचा कसा ? मग तेथेच बैठक ठोकावी व आपल्या स्वतःच्या हृदयकमला मधील ज्योतीवर ध्यान लावावे. मन अगदीं एकाग्र झाल्यावर त्याला स्वतःच अंतःस्फूर्तीने एकाएकीं अचूक मार्ग सांपडावा !

शेवटी लेखकाने त्या गूढ श्लोकाचा अचूक अर्थ लावण्यासाठीं त्याच मार्गाचा अवलंब केला आणि त्याचा अर्थ कसा सुबोध झाला ही जी कथा त्यानीं या ग्रंथाच्या आरंभीच कथन केली आहे तिचे धागेदोरे अर्जुनाने एक-चित्त होऊन केलेल्या मत्स्यवेधापर्यंत जाऊन पोहोचतात. तो विस्तृत व महत्त्वाचा भाग मुळांतूनच वाचणे इष्ट आहे.

अमनस्क ग्रंथ म्हणजे ईश्वर (शिवशंकर) व वामदेव यांच्यामधील संवाद आहे. हा ग्रंथ अशा संवाद स्वरूपांत श्रीगोरक्षनाथ यानी नवव्या शतकांत लिहिला असें संशोधकांचें म्हणणे आहे. श्रीगोरक्षनाथ हे कधीं व कुठे जन्मले याची विश्वसनीय अशी माहिती अद्याप उपलब्ध झालेली नाहीं. अनेकांनी त्यांच्याबद्दल तार्किक माहिती शक्य त्या संशोधनाच्या रूपाने आजवर प्रसिद्ध केली असून त्याचा विस्तृत परिचय ‘गोरक्षनाथ यांचे जीवन, वर्णन व साधना’ या आपल्या दीर्घ लेखाच्या रूपाने पं. नागेन्द्रनाथ उपाध्याय यानी करून दिलेला आहे. त्यानीं घेतलेला हा आढावा अत्यंत उपयुक्त आहे; त्यासुक्ळे गोरक्षनाथांच्या जीवन कार्यावर काहींसा प्रकाश पडतो.

या ग्रंथाचा, दीर्घकालीन प्रयत्नांनंतर ज्यानीं शोध लाविला व तो

सद्यः स्वरूपांत प्रकाशांत आणिला ते ग्रंथलेखक आपल्या प्रस्तावनेत एके ठिकाणी म्हणतात कीं, ‘परब्रह्माच्या ठिकाणीं, लीन होऊं इच्छिणाऱ्या महापुरुषानें नीट ध्यानांत ठेवावयास पाहिजे कीं, सिद्धीच्या पाठीं लागल्यानें सर्वनाश संभवतो. म्हणून त्याच्या मोहांत मुमुक्षुनें पढू नये. लयसाधनेच्याद्वारे योग्यास परमात्मत्वाची प्राप्ति होते; व अशी प्राप्ति ज्ञात्यानंतर त्यास अजरत्व व अमरत्व अशा दोन्हींची एकत्रच महासिद्धि प्राप्त होते व या महाशक्तीचा महाप्रलयाच्या बेळीं सुद्धां नाश होत नाहीं.’

हा उतारा येथे मुद्राम-देण्याचें कारण या ग्रंथसंपादकाच्या विचार-सूरणीची कल्पना करतां यावी. अर्धकंचे व स्वतःस योगी समजणारेही प्राप्त सिद्धीचें प्रदर्शन करण्यामार्गे लागत असतात. व स्वतःचा अधःपात करून घेत असतात. अशा लोकांच्या वावतीति संपादक महाशयांनीं हा स्पष्ट शब्दांत इषारा दिलेला आहे. व आमच्यामतें तो महत्त्वाचा आहे.

या ग्रंथाचे दोन भाग करण्यांत आले आहेत म्हणून सांगितलें. पूर्व-भागांत तारक योगाचें विवरण तर उत्तर भागांत अमनस्क योगाचें विवरण देण्यांत आलें आहे. तारक योगांत मनाचें अस्तित्व मानलें आहे तर अमनस्क-योगांत मनाचा कुठें संवंधच ठेवलेला नाही. असा हा उत्तर योगच मुख्य योग होय असें जाणत्यांचें म्हणणे आहे.

आरंभींच सांगितल्याप्रमाणे योगसाधनेत रस वाटणाऱ्या साधकांस उपयुक्त व मार्गदर्शक असा हा ग्रंथ आहे. प्रत्येक श्लोकाचा सुबोध अर्थ व जरुर त्या टीपाही देण्यांत आल्या आहेत. महत्त्वाच्या आसनांचे स्पष्टीकरणासह काहीं फोटोही देण्यांत आले आहेत. एकंदर्दीति परमार्थ साहित्याच्या अभ्यास-कांच्या ज्ञानांत या ग्रंथवाचनानें मोलाची भर पडणार आहे.

टिंगटांग

निर्णयसागर प्रकाशनच्या बालवाज्मयांतील नुकतेंच प्रकाशांत आलेले
एक छोटेखानी पुस्तक. लेखक – राम उगांवकर बी. ए. प्रकाशक – निर्णयसागर
प्रेस, डॉ. वेलकर स्ट्रीट, मुंबई – २. किं. ५० पैसे.

‘टिंग-टांग’ ही एक परीकथा आहे. मुलांना परीकथा व जादुगिरीच्या
कथा मनापासून आवडतात. त्यामुळे मनोरंजन तर होतेंच. आणि त्याशिवाय
मुलांमध्ये वाचनाची आवड आपोआप उत्पन्न होऊं लागते. ठसठसीत मुद्रिकांचे
व जागोजाग चित्रांचे सहकार्य घेऊन प्रसिद्ध करण्यांत आलेली ही परीकथा
मुलांना आकर्षक व रोचक वाटल्याशिवाय रहाणार नाहीं.

विजय नावाच्या एका घाडसी मुलास अरण्यांत एक परी भेटते.
ती त्याच्यावर खूष होते व त्याला एक जादूचा मंत्र देते. ‘टिंगटांग’ हा होता
तो महामंत्र ! एखाद्या वस्तूस डोंगरांस किंवा माणसास हस्तस्पर्श करून टिंग
म्हणतांच ती वस्तू किंवा तो माणूस आकाशांत उडून वर गरगर फिरत
रहायचा व टांग म्हणतांच त्यानें जमिनीवर आदळायचे, मात्र फक्त संकट
ओढवले असतां किंवा परदुःख निवारणार्थ या मंत्राचा वापर करायचा. नाहींपेक्षां
तो मंत्र आपला घात करायचा. विजयने जस्तर तें धोरण संभाळून संकट
प्रसंगीच त्याचा उपयोग केल्यामुळे, या गरीब शेतकऱ्याच्या मुलास एका
राजकन्येने माळ घातली व शेवटी त्याची स्थापना राजसिंहासनावर झाली.
असें आहे थोडक्यांत या कथेचे स्वरूप. लेखकाची भाषा अत्यंत सोपी व छपाई,
बालांग, मनोहर, मुलांना आवडणारे असें आहे हें छोटे पुस्तक.

शिरडी येथील श्रीरामनवमी उत्सव

श्रीसाईबाबा महाराज यांचा श्रीरामनवमीचा उत्सव सालाबादप्रमाणे यंदा बुधवार दिनांक २६-३-६९ रोजी सुरु होऊन शुक्रवार दिनांक २८-३-६९ रोजी समाप्त आला. या उत्सवाकरितां मे. कोर्टरिसीव्हर डी. डी. शाटणकरसाहेब यांनी अगोदर एक गहिना खाते प्रमुखांची सभा घेऊन उत्सवाची व्यवस्था उत्तम प्रकारे व्हारी अशी तरतूद केली होती. त्याप्रमाणे श्रशत मंडप घालून व सर्वे खोल्या माफसूफ करून राहण्याची, पिण्याच्या पाण्याची, स्नानाची फराळाची जेवणाची व्यवस्था चोख ठेवण्यांत आली होती. पोलीस, होमगार्ड, स्वयंसेवक वर्गेरे वंदोबन्त योग्य ठेवण्यांत आला होता. गायन, वादन, कीर्तन, संगीत कार्यक्रम, वाजंत्री, चौधडा, सूरसनई वँड यांचीही व्यवस्था योग्य ठेवण्यांत आली होती.

यंदां उत्सवास मुंबई, पुणे, मोलापूर, वळ्हाड, मध्यप्रांत, मद्रास, म्हैसूर, वैरे ठिकाणच्या भक्तांची गर्दी थोर्डी कमी होती. नांदेड, सुखेड, उमरी, लातूर, परभणी, औरंगाबाद या मराठवाड्या कर्डाळ भक्तांची गर्दी बरीच होती. तसेच शिरडीच्या आजूबाजूचे गांवांनील आमीण भक्त पुण्यकळ आले होते. उत्सवाचा कार्यक्रम चैत्र शु. ८ रोजी पहाटे श्रीचे फोटोची व ग्रंथांची मिरवणूक, गुरुपादुका मार्ग श्रीचे द्वारकामाईत २४ तास श्रीसाईमर्जित पारायण, भक्तांचे सामुदायिक अभिषेक पूजा श्रीच्या वस्त्रांची, वस्तुंची प्रसादस्त्रानें विकी, दुपारी ४॥ ते ७ फैत, श्री. ह. भ. प. अनंतगाव आठवले वेळ पुणे याचें सुधाव्य कीर्तन, रात्रे श्रीचे पालखीची गांवांतून मिरवणूक चौधडा सूर सनई, वँडवाहन, गारुड भारुड भजनी दिंडीसह (वार्की नित्य कार्यक्रम चालू. दिनांक २७-३=६९ गुरुवार रोजी नित्यकार्यक्रमा व्यतिरिक्त पहाटे श्रीचे फोटोची व ग्रंथांची मिरवणूक द्वारकामाईतून गुरुपादुकामार्ग समार्थी मंदिरांत; त्यानंतर भक्तांनी कोपरगाव-

हून गंगा गोदावरीच्या कावडी आणल्या त्यांची गांवांहून मिरवणूक व गंगा गोदावरी कावडीचे पूजन करून त्या श्रीचे समाधीवर अर्पण. प्रत्येकी कावडीवाल्याना नारळ, प्रसाद श्री, अनंतराव आठवले यांनी दिला. त्यानंतर श्रीचे समाधीस मंगलस्नान वस्त्रार्पण, पुष्पार्पण व भक्तांचे सामुदायिक अभिषेक पूजन वस्त्रांची प्रसाद रूपाने विक्री ११ ते १२॥ पर्यंत श्रीरामजन्मोत्सव श्री. ह. भ. प. अनंतराव आठवले वैद्य पुणे यांचे त्यानंतर माध्यान्ह आरती, तीर्थ प्रसाद. सांयंकाळीं निशाणाची व रथाची मिरवणूक. रात्रौ. १० वाजल्यापासून पहाटे ६॥ पर्यंत श्रीचे समाधी समोर संगीत भजन गायनाची हजेरी. रात्रभर जागर. मंदिर भक्तांचे दर्शनासाठीं खुलें. पस्तीस कराकाळांनी संगीत गायन भजन वादनाची हजेरी दिली. त्या सर्वांना प्रत्येकीं एक रूपया व श्रीफल (नारळ). साईबाबा संस्थानतर्फे देण्यांत आला. रामनवमीचे दिवशी रात्रौ शोभेचे दार काम व प्रसिद्ध मळांच्या कुस्त्याच्या चढाओढी झाल्या.

दिनांक २८-३-६९ शुक्रवाररोजी नित्यकार्यक्रमा व्यतिरिक्त भक्तांचे सामुदायिक आभिषेक, पूजन, प्रसादरूपाने वस्त्रांची विक्री, व १०॥ ते १२॥ पर्यंत ह. भ. प. अनंतराव आठवले वैद्य पुणे यांचे गोपाळकाला कीर्तन, दहीहंडी कार्यक्रम होऊन उत्सव समाप्त झाला.

या उत्सवात भक्तांना नेहमीचे दरांत साईबाबा संस्थानकळून तीन दिवस मोजनगृहामार्फत मिष्ठानाचे भोजन दिलें. व सन्माननीय पाहुणे व संस्थान नोकर सेवेकरी याना तीन दिवस फराळ देण्यांत आला. व एक दिवस उत्सवाश्रीत्यर्थ संस्थानचे सर्व नोकर सेवेकरी, यांना श्रमपरिहारार्थ पकाज्ञाचे भोजन देण्यांत आलें. येणे प्रमाणे उत्सव उत्तम रीतीनें पार पडला.

श्रीसाईबाबा व त्यांचा समाधि काळ

दक्षिणायनच कां ?

लेखक :—डॉ. के. भ. गव्हाणकर

(मार्च अंकावस्तुन समाप्त)

उपरिनिर्दिष्ट केल्याप्रमाणे जगांतील प्रयाणकाल समयाच्या वेळचे हे दोन कायमचे अनादिसिद्ध सरळ, व आडमार्ग असून त्यांच्या त्या पांच पांच पायऱ्या शा अनादिसिद्ध शाश्वत खुणा आहेत. आगल्याच हिताकरतां वरील दोन्ही मार्गपैकी खरा कोणता व खोटा कोणता हे शोधून पहावे म्हणजे अनवसरी (आडमार्गी किंवा धूम्र मार्गी) देह पडण्याची पाळी येणार नाही. एन्हवीं देहाचा अंतसमय फार कठीण आहे. त्यावेळी वरील मार्गाचा भ्रम पडण्याचा संभव असतो व जन्मभर अभ्यासिलेल्या कार्याचा नाश होतो. जर अर्चिरादि मार्ग चुकला व प्रसंगोपात्त धूम्र मार्गी देह पडला तर तो मुमुक्षुजीव संसार-रहाटास ऊपून (बैलाप्रमाणे किंवा रेड्याप्रमाणे) निरंतर फिरतच रहाणार हे प्रयाण-कालाच्या वेळचे थोर कष पाहून योगेश्वर श्रीकृष्णप्रभूनीं वरील दोन मार्ग शोधून काढिले आहेत. (श्री. ज्ञानेश्वरी अ० ८ श्लो. २६ ओ. २२२ ते २४५)

वरील विवेचनावस्तुन असें दिसून येईल की हे वरील अर्चिरादि व धूम्र मार्ग भूतसृष्टीतील यज्ञावावम् जीवाकरितांही नव्हेत व श्री. ज्ञानेश्वरी अ. ९ श्लोक २६ भाष्यांत सांगितलेल्या चार प्रकारच्या जीवाकरितांही नव्हेत, तसेच ते सोऽहं सिद्ध पूर्ण योगी किंवा पूर्ण ज्ञानी जीवाकरतांही नव्हेत. ते मार्ग व त्या खुणा केवळ योगभ्रष्ट योग्याकरितां व योगसाधकांकरतां आहेत. हे खालील श्रीज्ञानेश्वर अ. ८ श्लोक २३ पासून २६ पर्यंतच्या भाष्यांतील योगी व योग या शब्दांवस्तुन कळेल.

तेरीचि आणिकेहि एके प्रकारे । हें जाणतां आहे सोपारे ।
तरी देह सांडितेनि अवसरे । जेथ मिळती योगी ॥ २०४ ॥

एसा जयाचा देह पडे । तया योगी म्हणोनि चंद्रावरी जाणे घडे ।
मग तेथूनि मागुता बहुडे । संसारा ये ॥ २३५ ॥

हे सायास देखोनि मोठे । आतां कैसेनि पां एकवेळ फिटे ।
म्हणोनि योगमार्ग गोमटे । शोधले दोन्ही ॥ २४५ ॥

आतां प्रश्न हा कीं समाधिकालाच्यावेळीं बाबांचा जठराञ्चि आंत कायम
असून प्रकाशमय होता. बाहेर दिवस असून शुक्लपक्षहि होता. पण आश्विनमास
हा दक्षिणायणांतील सहा मासापैकीं एक मास होता; म्हणजे ब्रह्मपदीं जाण्या-
करितां ज्या अर्चिरादि मार्गाच्या साहाय्यानें जावयास पाहिजें होतें; त्या
अर्चिरादि मार्गांतील उत्तरायणाच्या सहा मासापैकीं एक मास ही जो एक
अत्युच्च पायरी तीच येथें फक्त कमी होती. आश्विन हा महिना दक्षिणायनांतला
आहे व दक्षिणायनांत देह ठेवणे म्हणजे धूम्र मार्गानें जाणे होय. म्हणजे बाबा
योगब्रष्ट किंवा योगसाधक होते. त्यांनी प्रथम योगी म्हणून चंद्रलोकावर जन्म
घेतला असला पाहिजे व नंतर कांहीं कालानें योग पुरा करण्याकरितां ते
मृत्युलोकावर येतील असें अनुमान निघतें, नव्हे सिद्धांत निघतो. आतां वरील
दोन मार्ग त्यांच्या प्रयाणकालाच्या खुणा जरी साधकाकरतां किंवा योगब्रष्टांकरतां
सांगितलेल्या आहेत तरी मी अमुकच मार्गानें जाईन अशी त्यांची खात्री नसते,
प्राणप्रयाणसमर्यां दैवगत्या किंवा पूर्वकर्मानुसारे ज्यांच्या वाटेस जो मार्ग येईल
तो खरा, असें वर श्रीज्ञाने. अ. ८ श्लोक २६ चे भाष्यांतील २४६ ओवीत
लिहिले आहे. यावरून पाहिले म्हणजे बाबांचे दक्षिणायणांतील प्रयाण
साधकाच्या चरित्रापेक्षांही हीन कोटींतील दिसते. तर मग ज्यांना आपणच
काय पण सर्व जग त्यांच्या अनंत, अलौकिक व अगम्य लीलेवरून
प्रत्यक्ष सगुण परमात्मा समजते, दुर्जनांचा संहार करून (दुष्टकल्पनाचे
निर्दालन करून) साधुसंतांचा प्रतिपाल करण्यांकरतांच ज्यांनी मृत्यु-
लोकावर अवतार धारण केला असें मानणे हें सर्व मिथ्याच कीं काय ?
बाबांनीं श्रीभगवान ज्ञानेश्वर महाराजाप्रमाणे नास्तिकपण सुशिक्षित लोकांना आणि
निरुण भक्तीचे व निरीधरवादाचे स्तोम माजविणाच्या वावदुकांना सगुण
मत्तीच्या मार्गाला लावले. लोकमान्यापासून थेट शिरडींतील बेडसर मानलेल्या
श्री म्हाळसादेवी (म्हाळी) पर्यंतच्या जीवाना आपल्या अद्वितीय लीलेने

आपल्या विश्वव्यापकत्वाची साक्ष पटवून देऊन त्यांना आपले वेड लावून ठेवले त्या सर्व डोक्यासमोरच्या व स्वानुभवाच्या गोष्टी मिथ्याच की काय ? द्वारकेहून गिरनार, अदूचा पहाड, माहूर, अक्कललोट, गाणगापूर, दौलताबाद, पंढरपूर, शिरडी असा आपला उत्तरेकडून दक्षिणेन येण्याचा पूर्वीचा मार्ग देऊन आल्या दिवसापासून समाधिकालपैंत शिरडीत हंडी किंवा डेगचे निमित्तानें काळा स्वतः सुरु करून पुढेही काळा करण्याची प्रथा पाहून ठेविली, अनंत जीवांना शेवटपर्यंत पोंचविणारे आपण शुश्र ब्राह्मण, आहो, व ही मशीद नव्हे हो द्वारकामार्इ अहे, ही काळ्या मुसलमानाची मशीद नव्हे, ब्राह्मणाची मशीद आहे, येथें भी काळ्या मुसलमानाची सावली पडू थेणार नाहीं. वगैरे, वगैरे वाक्यांची गर्जना घातीला हात लावून, उभे राहून, आपल्या सत्य व अमोघ वाणीने केली व महाराष्ट्रामध्ये नव्हे तर सर्व जगास चकित करून दिपून सोडणाऱ्या अशा अति प्राचीन अवतार चक्रांतील कृष्णावताराच्या पवित्र व दिव्य काळांत शिरडी एके वेळी दक्षिण द्वारकेचा भाग होता ही गोष्ट नानाप्रकारच्या पौष्टिक, ऐतिहासिक व नैमित्तिक व आख्याईका यांच्या प्रत्यक्ष पुराण्यावरून सिद्ध करून देऊन व बुद्धीस पटवून देऊन प्रत्ययास आणून देऊन रेटीत खेंचीत नेले या सर्व गोष्टी असत्य की काय ? तर नाहीं, नाहीं, निःसंशय नाही.

बाबा श्री ज्ञानेश्वर महाराजांचे अवतार होते, ते श्री दत्तप्रभु व कृष्णप्रभूही होते. अति नूक्षम गीर्तीनें वाचांच्या चरित्राचें अध्ययन करणारास हे रहस्य कळेल,

बाबांच्या मुख्यांतून निघालेला काना, मात्रा, बिंदु, विसर्ग संरूपजन ही अर्थपूर्ण होती व आहेत. ज्यांचा प्रत्येक शब्द सत्य उयाचे प्रत्येक वाक्य व मंत्रवाणी अमोघ, साम्यावस्था आत्मोपन्मय रुष्टी व्यवहार, लोकसंग्रह वैराग्य मिशा वगैरे गोष्टी ज्ञानमकरंदांनी ओऽथवलेल्या उदार दशोपनिषत्कमलकुसुमरत्नां-पैकी वृहदारण्यकोपनिषदांतील नृतीयाध्यायाच्या पंचम ब्राह्मणाच्या पहिले, दुसरे व तिसरे मंत्रांतील कृषिवर्थ कहोल व ब्राह्मनिष्ठ याज्ञवल्क्य यांच्या संवांदांतील चार एषणांचा त्याग करून भिद्याचार्य करणाऱ्या ब्रह्मनिष्ठास तंतोतंत साजेशा अशाच होत्या.

(अपूर्ण)

शिरडी-वृत्त

मार्च १९६९

या महिन्यांत बाहेरगांवचे भक्तांची गर्दी विशेष होती. कांहीं कलाकारांनी श्रीपुढे हजेरी दिली, ती खालील प्रमाणे कीर्तन

श्री. ह. भ. प. सहाधू दिगंबर कुदके श्रीक्षेत्रपंडरपूर सं. गवई श्री. मराठे यांची कीर्तने नेहमी प्रमाणे झालीं.

संगीत गायनभजन

श्री. भानुदास केरकर (श्रीसाईलीला सेवासंगम) खडकी पुणे.

नृत्य नकला गायन

कमल कला कुंज सुंबई व पुणे. प्रो. प्रभाकर वाळंबे. पुणे.

लोकनाट्य

श्री. चंद्रकांत ढवळपुरीकर लोकनाट्य तमाशा मंडळ नारायणगांव पुणे.

श्री. तुकाराम खेडकर लोकनाट्य तमाशा मंडळ मांजरवाडी. ता. जुन्नर. जि. पुणे.

साईनाथ हॉस्पिटल

श्री. साईबाबांच्या मूर्तीची साईनाथ हॉस्पिटलमध्ये रामनवमीचे दिवशी मिरवणूक होऊन हॉस्पिटलमध्ये स्थापना मे. रिसीव्हर साहेब यांचे हस्ते करण्यांत आली.

गुढीपाडवा

गुढीपाडवा या दिवशी श्रींचे मंदिरावर ध्वज पहाटे लावण्यांत आला व श्रींचे रथाची सायंकाळीं गांवांतून मिरवणूक. सालाबादप्रमाणे हा कार्यक्रम झाला.

हवापाणी

शिरडी येथील हवापाणी उत्तम असून उन्हाळ्याला प्रारंभ झाला आहे. रोगराई कांहीं नाहीं.

श्री साईबाबा संस्थान, शिरडी संस्थेतर्फे प्रकाशित
व विक्रीकरितां ठेवलेलीं पुस्तके

(१)	श्रीसाईसच्चरित्र (मराठी)	श्री. दाभोळकरकृत	८-००
(२)	„ (हिंदी)	श्री. ठाकूर	४-५०
(३)	„ (गुजराठी)	श्री. सोमपुरा	४-००
(४)	„ (इंग्रजी)	Shri Gunaji	४-००
(५)	„ (Kannad)	N. S. Anantha Raum	३-००
(६)	Glimpses of Indian Spirituality-by Pradhan		१-००
(७)	Glimpses of Indian Spirituality (Telgu)		१-००
(८)	श्री साईलीलामृत (मराठी)	श्री. आगास्करकृत	२-००
(९)	साईबाबा-भवतार व कार्य (मराठी)	श्री. घोडे	२-००
(१०)	साईबाबांचे ४ अध्याय (मराठी)	श्री. दासगणू	००-५०
(११)	सगुणोपासना (मराठी)	श्री. भीष्म	००-२५
(१२)	„ (गुजराठी लिपीत)	श्री. भीष्म	००-२५
(१३)	श्री रुद्राध्याय ११ वा (मराठी)	श्री. दाभोळकर	००-१२
(१४)	कीर्तन पंचक (मराठी)	श्री. देव	१-५०
(१५)	शीलधी (मराठी)	डॉ. गव्हाणकर	००-७५
(१६)	श्री साईर्गीतांजलि (मराठी)	कवि श्रीपाद	००-१२
(१७)	Guide to Shirdi (English)		००-१२
(१८)	स्तवनमंजिरी व सुमनांजली (मराठी)		००-२०

बही. पी. ची. पडत नाही.

Colour pictures of Sai Baba by Neroy

(1)	Baba sitting on Stone 9 $\frac{1}{2}$ x 13 $\frac{1}{2}$ medium	००-३७
(2)	„ „ in Dwarkamai 9 $\frac{1}{2}$ x 13 $\frac{1}{2}$ medium	००-५०

Other different poses of Sai baba in colour according to different sizes varying in prices.

Commission to Sellers 25% except on 2 to 10 for which only 25 nP. and 50 nP. for No. 1 Postage Extra (minimum purchase of Rs. 15). Can be had from (मागवा) :

1. Receiver Shri Sai Baba Sansthan,

P. O. Shirdi., Dist. Ahmednagar.

2. Sai Baba Office 'Sai Niketan,'

Dr. Ambedkar Road, Dadar, Bombay 14.